

TEMA: Restaurering – ideologiernas död

Kulturvärden utges av Statens fastighetsverk med fyra nummer om året

Postadress Box 2263, 103 16 Stockholm

Gatuadress Järntorget 84

Telefon 08-696 70 00

Telefax 08-696 70 01

E-post kulturvarlden@sfv.se

www.sfv.se

ISSN 1104-845X

Ansvarig utgivare och redaktör

Hans Landberg

Artikelförfattarna svarar för artiklarnas innehåll. Endast artiklar signerade svf samt s. 3 uttrycker myndighetens åsikt.

Medverkande i detta nummer

Anders Bodin, Bo Jonsson, Hans Landberg samt elever och lärare vid Konsthögskolans arkitekturskolas restaureringsavdelning.

Foto/Illustrationer

Ahrbom & Partner Arkitektkontor 40c; Hans Landberg 40b, 44; Åke E:son Lindman 28, 42b; Bengt A. Lundberg RAÄ 4, 28a, 31h; Anna Nilsén 16; Bengt Nordgren 26; Jan Norrman 28; Micael Perlmutter 33a, c; Max Plunger 7; Per Rydberg 25a, b; ssm 40a; Tommy Westberg 3.

Huvuddelen av det övriga foto- och illustrationsmaterialet har tagits fram av Konsthögskolans elever.

Omslag

Mälsåkers slott är ett av Sveriges förmåsta barockslott. Genom åren har det genomgått skiftande öden och står i dag tomt sedan restaureringsarbetena tvingats upphöra. Foto Bengt A. Lundberg, RAÄ.

Produktion Statens fastighetsverk

Layout och typografi Marie Glase

Tryckeri Trydells, Laholm

Prenumeration Se sista sidan!

www.kulturvarlden.se

Utges av Statens fastighetsverk

Hans Landberg, redaktör: Återigen har vi fått möjligheten att göra ett temanummer om restaureringsideologi. För ett år sedan kom Kulturvärden ut med ett temanummer om de stora restaureringarna under slutet av 1800-talet och under 1900-talet. I år gäller det fortsättningen, då resonemanget förs in i nutiden. Liksom i fjol grundar sig numret på material som tagits fram av eleverna vid Konsthögskolans arkitekturskolas avdelning för restaureringskonst.

Eleverna studerade under läsåret 2004–05 tio betydande restaureringar från senare år för att se om det finns en tydlig restaureringsideologi i Sverige i dag. Den rubrik de satte på sitt arbete – Ideologiernas upplösning – ger en fingervisning om deras analys.

Den antikvariska hänsynen står sällan i fokus i dag och restaureringar sker sällan på husets villkor, menar man. Istället är det funktionella eller ekonomiska krav som blivit styrande.

Man ser en tydlig pluralism och ambivalens hos dagens restaureringsarkitekter som ofta arbetar med rekonstruktioner och en glidande skala mellan kopior och tydliga samtida tillägg.

I dag råder uppfattningen att varje enskild situation är unik och förhållningssättet vid en restaurering får avgöras från fall till fall. Innebär det då att man kan behandla kulturarvet som man vill? Medför ett pluralistiskt förhållningssätt nödvändigtvis anarki?

I en kommentar skriver arkitekten Anders Bodin att han inte alls är så pessimistisk till ideologiernas upplösning som Konsthögskolans elever verkar vara. «Den rådande pluralismen håller bra som ideologi», menar han och vill istället sätta fokus på den gestaltande arkitektens utbildning och arbetsförhållanden.

- 3** LEDARE Inför utökning av det nationella kulturarvet?
- 4** Hur ser dagens restaureringsideologi ut? Finns det en sådan?
- 5** Anarki eller sunt förnuft?
- 8** Restaurering sker sällan på husets villkor
- 10** BRUKARENS BEHOV ■
Katarina kyrka 10
Linköpings domkyrka 13
Skara domkyrka 14
Ny altarordning 16
Sveaplans flickläroverk 18
- 20** KULTURTURISM OCH LEVANDEGÖRANDE ■
Gunnabo slott 20
Borgholms slottsruin 22
Vadstena slott 25
- 28** PÅ HUSETS VILLKOR ■
Mälsåkers slott 28
Svartsjö slott 32
Gyttorp 34
- 36** Inredningskonsten
- 39** Pluralism – ja tack!
- 41** Vad är skillnaden mellan restaurering och renovering?
- 42** Notiser

www.kulturvarlden.se

Inför utökning av det nationella kulturarvet?

SVERIGES NATIONELLA kulturarv – de kulturmiljöer som för all framtid ska ägas av staten – är inte något konstant och oföränderligt. Genom århundradena har kulturarv lagts till kulturarv och kulturmiljöerna har fått sin särprägel av det samhällsskede då de skapades. Vissa tidsperioder har avsatt större spår i det nationella kulturarvet än andra. Det som vi i dag räknar till det nationella kulturarvet består till största delen av kulturmiljöer som är skapade under 15-, 16- och 1700-talen. De är nästan alltid statliga byggnadsminnen. En del är till och med världsarv.

En fråga som kan ställas är om det som nu räknas in i det nationella kulturarvet verkligen är just de kulturmiljöer som har varit centrala för utvecklingen av det svenska samhället. Är vissa typer av miljöer överrepresenterade och andra underrepresenterade?

Ur vissa perspektiv kan tyckas att det finns gott om försvarsanläggningar – men finns alla tidskedan representerade? Hur är det med försvarsminnena från det kalla krigets period? Ur andra perspektiv hävdas att för Sveriges utveckling centrala industrimiljöer borde räknas in i större utsträckning än för närvarande. Utan den svenska bergsnärningen, med alla spår den lämnat i form av gruvor, hyttor, hamrar, kolmilor och brukssamhällen, skulle inte Sverige vara vad det är i dag. För att inte tala om skogsbruket! Ur ytterligare andra perspektiv kan Sverige ses som en viktig sjöfartsnation, där hamnar, varv och fyrar ska ges möjlighet att berätta sin historia. Vad bevarar vi av dessa? Och tänk när järnvägs- och brobyggandet möjliggjorde effektiva transporter av det som utvanns av våra naturtillgångar! Utan det hade vi stått oss slätt som industrination!

En annan fråga är om de miljöer som i dag pekats ut som det nationella kulturarvet är de som på bästa sätt kan berätta den svenska historien för dagens historieintresserade allmänhet? Vad har legat till grund för urvalet? I valet mellan flera likvärdiga alternativ – har det som är lättast att levandegöra valts ut? Eller har andra kriterier styrts? Tycker vi i dag att rätt kriterier använts?

I samband med bildandet av Statens fastighetsverk genomfördes en ambitiös urvalsprocess för att identifiera vad som skulle räknas till det nationella kulturarvet. Men vissa kategorier av kulturmiljöer lämnades åt framtiden att ta ställning till. Det gällde bland annat – förutom de sentida försvarsanläggningarna – vägarnas, järnvägarnas, luftfartens, sjöfartens, postväsendets, telekommunikationens, domstolsväsendets och kriminalvårdens kulturminnen.

Dessa frågor är givetvis fundamentala – särskilt i en situation där betydande resursknapphet råder när det gäller förutsättningar att bevara, förädla och levandegöra för Sverige omistliga symboler. Det kanske är dags för en mer genomgripande samlad genomgång och översyn av det som i dag ingår, och det som kanske borde ingå, i det nationella kulturarvet. En utredning och bred debatt om dessa fundamentala frågor skulle säkert också öka allmänhetens, massmedias och därmed det politiska intresset för allas vårt gemensamma kulturhistoriska arv. Nog måste centrala delar av det som under århundradena skapats av mänsklig hand och som dessutom är ett uttryck för en fantastisk mångkultur värderas åtminstone i paritet med det intresse som visas naturvården.

BO JONSSON
Generaldirektör

Avdelningen för restaureringskonst vid Konsthögskolans arkitekturskola studerade under läsåret 2004–05 tio betydande restaureringar från senare år och analyserade dem utifrån frågan:

Hur ser dagens restaureringsideologi ut?
Finns det en sådan?

Renoveringarna man studerade var: Katarina kyrka, Borgholms slottsruin, Mälsåkers slott, Svartsjö slott, Vadstena slott, Gunnebo slott, Skara domkyrka, Linköpings domkyrka, Sveaplans flickläroverk och bostadsområdet Gyttorp.

Resultatet ställdes samman till en utställning som visats på bland annat Arkitekturmuseet. I det här numret av Kulturvärden presenteras materialet i något omarbetad form. De tankar och slutsatser som redovisas i artiklarna är elevernas egna och speglar således inte Statens fastighetsverks officiella inställning.

Lärare vid Avdelningen för restaureringskonst vid Konsthögskolans arkitekturskola under läsåret 2004–05 var Sari Schulman, Fredric Bedoire, Peter von Knorring och Cecilia Sagrén.

Elever: Erik Andersson, Sara Beltrami, Gunilla Bielke, Cecilia Brännvall, Lars Einarsson, Per Elde, Åsa Hallén, Lena Lundberg, Lena Löfgren Uppsäll, Rein Matson, Catharina Nordenstedt, Anders Nordström, Charlotte Rydahl, Ylva Sohlman, Lisbeth Söderhäll, Agneta Tarandi, Maria Walfridsson, Thomas Varhelyi, Agneta Åsgrim Berlin.

Anarki eller sunt förnuft?

Sedan restaureringskonstens födelse vid början av 1800-talet har tongivande doktriner följt på varandra, men i dag råder en enad uppfattning om att den enskilda situationen är unik och avgör förhållningssättet vid en restaurering. Så arbetar dagens ledande restaureringsarkitekter och så uttrycker sig Statens fastighetsverk i sin policydiskussion.

Är det ett sunt och rimligt tillvägagångssätt eller betyder det i verkligheten anarki – att man kan göra vad man vill? Vad betyder det för synen på vårt byggda kulturarv? Ser man en byggnad som ett autentiskt källmaterial, en teatralisk eller pedagogisk kuliss eller helt krasst som en del av ett ekonomiskt maskineri?

Då Konsthögskolans arkitekturskola studerade ett antal nyligen genomförda restaureringar fann man en pluralism och ambivalens i förhållningssätten.

Det finns i dag en glidande skala från kopia och anpassat till tydligt nytt. Innebörden av begreppet reversibilitet har tänjts ut och omfattar även större ingrepp som är svåra att återställa. Det förekommer heller inte alltid att man konsekvent utför antikvarisk dokumentation före och under en restaurering.

Samtiden synliggörs genom att nya tillägg och ny gestaltning får ta stor plats och genom att modematerialen ek, glas och stål i modern behandling präglar tilläggen. Det finns i dag en fördjupad kunskap om traditionella material och tekniker samtidigt med ett ökat intresse för helt nya och avancerade konstruktioner. Tekniska installationer blir alltmer dominerande och kravet på tillgänglighet påverkar restaureringarna i allt högre grad.

Man gör allt oftare rekonstruktioner, inte bara för att levandegöra kulturarvet utan också på andra bevekelsegrunder, som till exempel stadsmiljömässiga, politiska eller ekonomiska.

Kulturturism är en accelererande upplevelseindustri som är starkt knuten till våra minnesmärken och som ställer nya krav på byggnadernas funktion och uttryck.

FORM

Vi kan urskilja flera olika synsätt vid dagens restaureringar. Gemensamt är ett stort intresse för form.

En tendens pekar mot att tydligt särskilja ett arkitektoniskt tillägg med ett modernt formspråk, en annan pekar mot mer eller mindre historiserande former och rena rekonstruktioner.

Frågorna är många. Hur hade tillägget sett ut om det utformats då huset blev till? Vilken tidsperiod ska man ta fasta på i en gammal byggnad med många lager?

Tillägget kan göras med samma material, formspråk och teknik som originalet – 'stilrestaurering-rekonstruktion'. Eller i syfte att visa släktskap med originalets formspråk, i samma material eller helt nya.

Det kan utformas så diskret som möjligt för att 'inte synas' eller modernt, modernistiskt, minimalistiskt, 'i tidens anda...'

Man är överens om att tilläggen ska ha en hög kvalitet, och att de ska vara reversibla, och de flesta restaureringsarkitekter menar säkert att de underordnar sig den historiska byggnaden och verkar för att bevara byggnadens själ. Men blir resultatet verkligen så?

TEKNIK

Dagens restaureringar kännetecknas också av ett stort intresse för material och teknik. Det visar sig dels genom att man

ägnar ingående studium åt äldre material och arbetsmetoder, dels genom intresset för innovativa kombinationer av gammalt och nytt.

I dag ser man ett fördjupat intresse för materialkunskap som till exempel innebär sökande efter kalkputsens exakta sammansättning i den specifika byggnaden. Förbättrad kunskap om timring och valvslagning på gammalt sätt gör att dessa tekniker förekommer allt oftare i restaureringssammanhang.

Det finns i dag en fascination i att behärska tekniken, och det märks också i nyproduktionen – inte bara i ekologiskt byggande. Samtidigt finns en önskan att 'låta vår tid få göra avtryck'. Men det rör sig inte om användning av moderna material i stor skala, utan att kombinera gammalt och nytt och därmed skapa nya konstruktioner vars verkningssätt liknar de äldre.

Stora ansträngningar görs för att hitta tillbaka till byggnadens ursprungliga material och teknik. Äldre arbetsmetoder studeras och utprovas. Det räcker inte med timmer utan det ska vara bilat, och bilat på rätt sätt. Skälen till detta är såväl antikvariska, arkitektoniska som tekniska (lika material samverkar, bilade ytor suger vatten mindre och så vidare).

I så kallad processuell rekonstruktion drivs arbetsmetoden mycket långt. Man eftersträvar så exakt återskapande som möjligt, man tar fram äldre verktyg för att

få exakthet i applicering och ytstruktur. Hantverket betonas och blir ett medel för att undersöka, pröva och analysera. Gammalt och nytt smälter ihop så det kan vara svårt att se vad som är original.

Samtidigt finns en insikt om att vissa äldre material inte kan göras som förr. Linoljefärger kan inte innehålla blyvitt av miljöskäl, timmer av samma kvalitet som förr är en bristvara och mycket svårt att få tag på.

Materialkunskapen förbättrar underhålls- och vårdinsatserna men man kan fråga sig om detta synsätt leder till onödigt stora ingrepp. Man vill kanske rätta till 1960-talets felaktiga materialanvändning och man kan göra det med gott samvete eftersom det görs 'på rätt sätt'. Troligen finns här även ett samband med vår tids större acceptans för rekonstruktioner. Man klarar ju av att göra dem 'trovärdiga' på samma sätt som nygotikens behärskning av gotikens material, teknik och formspråk gjorde nygotikens stora omgestaltningar möjliga.

Ibland räcker den traditionella tekniken inte till. Ny teknik kan då komplettera en äldre konstruktion. I andra fall används moderna material men utifrån traditionellt konstruktivt tänkande. Motiveringen är ofta teknisk eller ekonomisk men kan utgå från en önskan att skapa något helt nytt. **KV**

Tillägg i form av vindfång har lösts på olika sätt. Till vänster vindfång på Stockholms stadsmuseum, arkitekt White arkitekter. Till höger vindfång vid entrén på Katarina kyrka, arkitekt Ove Hidemark.

Räcken: till vänster Erik Wikerståls broräcken i Borgholms slottsruin. Till höger Ove Hidemarks räcke till orgelläktaren i Katarina kyrka.

Katarina kyrka. Ny takstol av sågat timmer – man avstod från att bila. Det är ett återskapande i konstruktivt hänseende, ett återställande av funktionen med rätt styvhets- och styrkeförhållande mellan murverk och träkonstruktion. Genom att inte bila timret visar man att det inte är den gamla takstolen.

Restaurering sker sällan på husets villkor

Den antikvariska hänsynen står sällan i fokus vid ombyggnader. Det vanligaste är att brukaren vill tillgodose sina funktionella krav eller att fastighetsförvaltaren önskar förbättra räntabiliteten. De kulturhistoriska aspekterna kommer nästan alltid till korta. Kulturturismen och levandegörandet har ökat och ställer större krav på förändringar.

BRUKARENS BEHOV

Linköpings domkyrka

Katarina kyrka

BRUKARENS BEHOV

KATARINA KYRKA: Den utvändiga rekonstruktionen har skett på grund av starka önskemål från såväl församling som det omgivande samhället. Invändigt har det blivit en nyinredning styrd av liturgiska, arkitektoniska och praktiska skäl. Biutrymmen har förlagts till en ny källarvåning.

LINKÖPINGS OCH SKARA DOMKYRKOR:

Ombyggnaden är styrd av liturgiska krav och praktiska önskemål. Båda kyrkorna har fått nya underjordiska biutrymmen.

SVEAPLANS FLICKLÄROVERK: Invändigt har stora förändringar skett för att tillgodose den nya verksamhetens krav medan exteriören till största delen är återförd till sitt ursprung.

Sveaplans flickläroverk och Skara domkyrka

Gunnebo slott

Borgholms slottsruin

Vadstena slott

KULTURTURISM OCH LEVANDEGÖRANDE

GUNNEBO SLOTT: Rekonstruktion av kompletterande bebyggelse har genomförts för att stärka kulturturismen.

BORGHOLMS SLOTTSRUIN: Vissa inre ombyggnader har skett för utställningar. Några lokaler har iordningställt för uthyrning för att stärka lönsamheten för kulturturismen.

VADSTENA SLOTT: Rekonstruktionen av valarna och fyrkantstornen har skett för att levandegöra kulturarvet, och för att tillgodose lokalönskemål från hyresgästen.

PÅ HUSETS VILLKOR

Målsåkers slott

Svartsjö slott

Gyttorp

RESTAURERING PÅ HUSETS VILLKOR

MÅLSÅKERS SLOTT: Tack vare att slottet saknar användning och inga krav på räntabilitet har ställts så har återställandet mer än i något annat fall skett av antikvariska skäl – detta har dock inneburit att restaureringen inte har slutförts.

SVARTSJÖ SLOTT: Ett förfallet slott renoveras på sina villkor med ambitionen att återställa slottet till sin forna glans. Generalitet har eftersträvat för att möjliggöra framtida räntabilitet.

GYTTORPS BOSTADSOMRÅDE: Det fanns en starkt uttalad vilja att bevara området till sin ursprungliga karaktär, och upprustningen är till största delen genomförd med stor varsamhet.

BRUKARENS BEHOV

Katarina kyrka

– en epokgörande återuppbyggnad

NATTEN TILL DEN 17 MAJ 1990 brann Katarina kyrka – en av Sveriges finaste barockkyrkor. Vid branden rasade hela torn delen och klockorna krossade kupolskalet fullständigt. Sidoskeppens ytterväggar stod kvar, men interiören var helt utbränd. Omgående beslöts att kyrkan skulle återuppbyggas. Interiören fick en delvis ny skepnad med hänsyn tagen till praktiska och liturgiska krav men med bibehållen känsla av barockrum.

STOR ENIGHET KRING ÅTERUPPBYGGNAD

Det fanns två motiv för en återuppbyggnad, dels Katarina kyrkas ställning som en av Sveriges finaste barockkyrkor, dels dess betydelse för stadsbilden – branden hade väckt stor förstämning bland allmänheten. Riksantikvarieämbetets syn var att det inte handlade om att bevara någon ruin utan om en svårt brandskadad kyrka som skulle repareras.

Till arkitekt för återuppbyggnaden utsågs Ove Hidemark, professor i restaureringskonst vid Kungliga Konsthögskolans arkitekturskola, och med lång erfarenhet från bland annat Skoklosters slott.

På ett tidigt stadium beslöts att stommen skulle rekonstrueras med en traditionell konstruktion och ursprungliga

material men med moderna verktyg och hjälpmedel. Detta innebar att kupolen murades upp med kalkbruk och tegel, takstolarna uppfördes av timmer med sammanfogningar av tappar och trädymlingar och kupolens laster fördes ned på murverket. Inga egentliga förändringar gjordes av stommen, med undantag för sektionering och ventilation mot brand.

En djup kunskap om äldre byggnadsteknik låg till grund för arbetet. Som underlag för rekonstruktionen användes uppmättningsritningar från 1920-talet, en beskrivning i bokverket *Sveriges kyrkor* och en mängd fotografier. Ett stort antal uppmätningar gjordes av de rester som fanns av hopfogningar, urtag i murkrön och avtryck i puts. Ett tiotal parallellfall till byggnadskonstruktionen studerades i detalj och modeller och mer än 500 ritningar producerades under arbetets gång.

REKONSTRUKTION MED VISSA AVVIKELSER

Färgsättningen av fasaden förändrades till viss del. Kyrkan hade kort före branden fått en ny färgsättning. Den gula kulören bibehölls medan den grå kulören på pilastrarna är ny. Korrigeringen gjordes för att den arkitektoniska grammati-

ken skulle stämma menade man – bärande och buret gjordes tydligt.

Den plåtinklädda övre delen av trumman hade bevisligen tidigare varit målad i fasadens färg för att imitera de putsade partierna, men hade vid senare omläggningar av plåten lämnats omålad och suttit «som en neddragen mössa» över tornet.

Färgsättningen hade med åren ändrats och därmed delvis förvanskats kyrkans arkitektur. Färgsättningen återställdes nu till det utseende kyrkan hade kring 1870. Samtidigt gjordes också urtavlan på tornuret mörk som den varit innan 1890-talets restaurering. Yttertakets hade varit av svartmålad järnplåt. Att måla det nylagda koppertaket svart var dock inte aktuellt. Däremot var det viktigt att kupolens koppertak lades med hakfals och inte med ståndfals som innan branden, för att åstadkomma rätt rundning på kupolen.

REKONSTRUKTION OCH FRIA TILLÄGG

Rekonstruktionerna inne i kyrkan är väl underbyggda och nytillskottet självständiga. Dessa knyter dock i olika grad an till den gamla inredningen. De håller en hög hantverksmässig kvalitet i traditionella material. Formspråket håller sig inom en

Altaruppsatsen fick en skulptur istället för en målning – en tolkning av den gamla altartavlan. De små skulpturerna som hörde till altartavlan rekonstruerades inte och strålknippen på krönet har getts en ny genombruten utformning.

Bänkkvarteren är kvadratiska och mittgången har samma mått som tidigare. Hidemarks motiv till en återgång till fasta bänkkvarter var att ge tyngd och stadga åt rummet.

historisk ram, men är vid närmare påseende ofta tydligt modernt, i synnerhet då det gäller detaljerna. Marmoreringen av predikstolen är ett exempel på hur en gammal materialbehandling ger slätskap åt nytt och gammalt.

Kyrkan hade bytt utseende invändigt många gånger före branden. Väggbehandling, bänkar, orgelverk och korutformning hade förändrats, men aldrig orgelfasad och altaruppsats. Detta var skälet till att just dessa betydelsefulla inventarier rekonstruerades. Meningen var att deras 'barocksamtal' i kyrkorummet skulle kunna fortsätta.

Det lilla som fanns kvar av gammal inredning togs tillvara för att ge en känsla av historisk kontinuitet. Inredning som bevarats är gravhällar, kandelabrar och ljuskronor. Fönsterbågarna i gjutjärn gick att rädda och försågs med en innovation – isolerglas i form av två munblåsta skimrande glasrutor med en svarteloxerad aluminiumlist mellan.

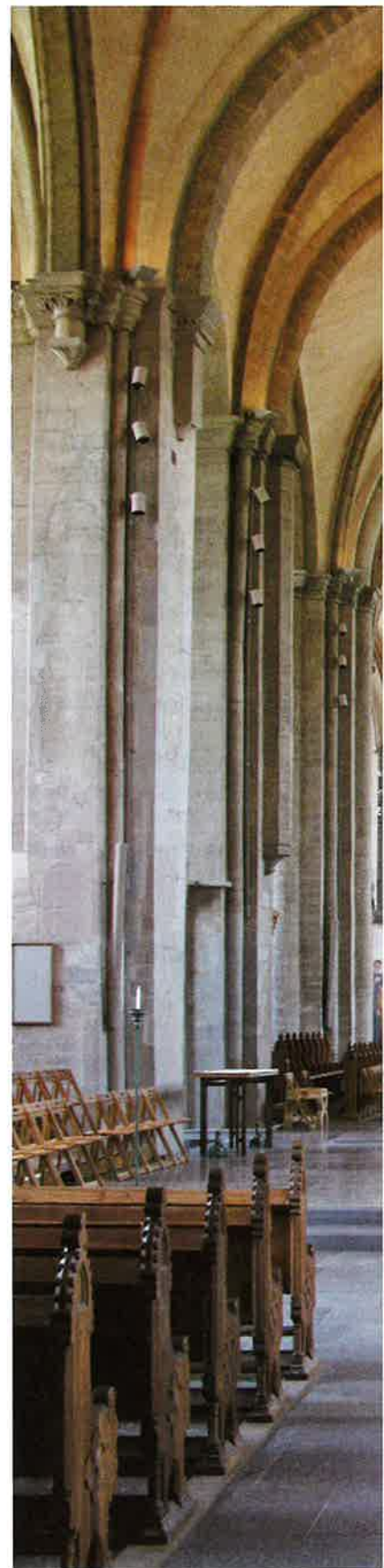
Golvet sänktes något framme vid altaret vilket var ett sätt att undvika att golvet skulle bli helt plant och kännas för nytt. Bänkkvarteren gjordes kvadratiska med samma mått på mittgången som tidigare. Motivet för en återgång till fasta bänkkvarter var att ge tyngd och stadga åt rummet.

Interiörens utformning styrdes också av funktionella och liturgiska krav. Centralaltare och fria flexibla ytor i koret var krav från kyrkans sida. Andra önskemål var en 'lillkyrka' och ett 'skattkammarmål' för att visa vackra inventarier. Körens behov tillgodosågs med en fast körläktare. Vändbara bänkar möjliggör kyrkospel i södra korsarmen. Predikstolen gavs en lägre placering och en helt ny utformning.

Behov av förrådsutrymme tillgodosågs genom att en ny källare byggdes under kyrkan. Även den uppfördes med en traditionell konstruktion av tegelbågar och valv, dock med helt modernt utseende.

Kyrkan hade bytt utseende invändigt många gånger före branden. Väggbehandling, bänkar, orgelverk och kor hade förändrats – men aldrig orgelfasad och altaruppsats. Det var skälet till att just dessa betydelsefulla inventarier rekonstruerades.

Den gamla predikstolen stämde inte med det moderna liturgiska programmet. Den ersattes av en bredare, lägre placerad som gav utrymme åt fler än en präst. Riksantikvarieämbetet ansåg att även predikstolen borde ha restaurerats.

Linköpings domkyrka

– att söka det katedraliska rummet

De nygotiska gavlarna från de gamla bänkarna, ritade av Helgo Zettervall, har använts i de nya korbänkarna, både som gavlar och krön.

LINKÖPINGS DOMKYRKA går i sina äldsta delar tillbaka till 1230-talet. Den har byggts på och om kontinuerligt under århundradena. Kyrkan har renoverats vid flera tillfällen under det senaste århundradet. Under åren 2000–04 restaurerades domkyrkan under ledning av arkitekt Kerstin Barup. Målsättningen för restaureringen var att lösa de praktiska behov som fanns men även att återskapa ett katedraliskt rum, lämpat för en liturgi som närmar sig den medeltida katolska.

Restaureringen har sin grund i en ökad och förändrad verksamhet inom kyrkan i dag. Gudstjänster i olika former, musik- och turistverksamhet och tillgänglighet kräver en ökad flexibilitet och nya funktioner i rummet.

Kyrkorummet har kunnat användas på ett friare sätt genom att långhuset gjorts mer öppet. Bänkarna från 1880-talet har byggts om och de i sidoskeppen har tagits bort samtidigt som trägolvet där har ersatts med kalksten som i kyrkorummet i övrigt. Allt har skett i syfte att skapa en helhet och en upplevelse av det katedraliska rummet.

De fria ytorna kan ibland fyllas av upp till 700 nyttillverkade, lösa kopplings- och

stapelbara stolar. När stolarna inte används förvaras de i ett nytt förråd i källaren dit de transporteras med truck på ett iögonenfallande rationellt sätt.

Golvet i mittskeppet närmast koret har höjts och belagts med kalksten; samtidigt har gravhällar lyfts undan till en ny skonsammare placering. Predikstolen har flyttats från högkoret till sin ursprungliga placering i bänkkvarteren vilket också understryker korets nya utbredning.

Ny inredning har tillförts kyrkorummet i ett formspråk som anknyter till kyrkans gotiska kapitäl och de vertikala linjerna i kyrkoarkitekturen. Korets lösa inredning har fått en ny gestaltning genom att man utgått från ekstavar i olika kombinationer som har oljats eller förgyllts. De nygotiska gavlarna från de gamla bänkarna, ritade av Helgo Zettervall, har använts vid nyttillverkning av de höga korstolarna, både som gavlar och krönande dekorationer.

Vid den nya ljussättningen av kyrkorummet har man valt ett ljus riktat uppåt för att förstärka känslan av vertikalitet. Vissa föremål i rummet, såsom altare och predikstol, är belysta av strålkastare. Kyrkans nygestaltning och belysning har gett

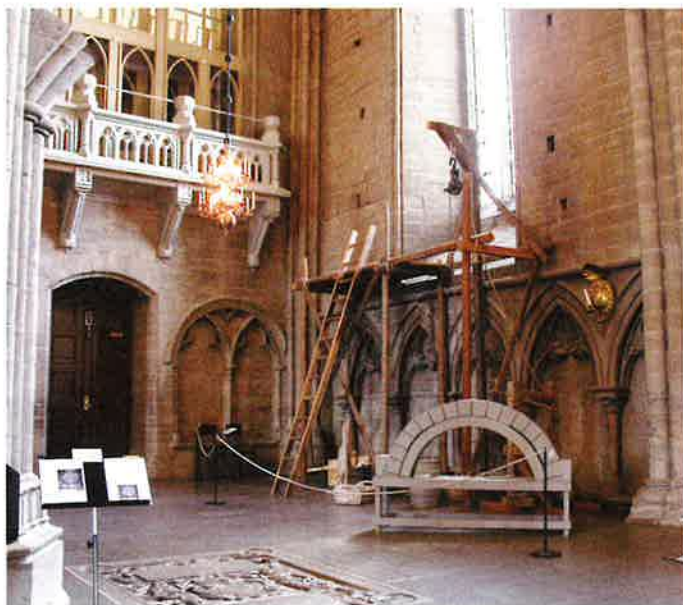
kyrkorummet en scenografisk karaktär. Domkyrkan har en ny ljudanläggning med högtalare som i sin utformning söker anknytning till knippepelarna.

Söder om kyrkan har den befintliga källaren med teknikutrymmen utökats, den gamla kyrkogården har grävts upp och massorna flyttats till annan plats. Den nya ytan är avsedd för förvaring av icke permanenta tillbehör och nås via en ny hiss i tornets sydvästra del. Nödutgången söder om kyrkan, formad som en romantisk ruin, är allt som är synligt för besökaren.

Vapenhuset har fått en ny funktion genom att modern utrustning för information om kyrkan och dess verksamhet placeras där.

De fria ytorna i domkyrkan ger möjlighet att skapa utställningar av upplevelsekaraktär, som exempelvis hur en byggarbetsplats under medeltiden kunde se ut.

Det finns i dag tankar och idéer om ett besökscenter med bland annat café och konferensutrymmen men även utrymmen för försäljning, information och administration.

Utställning i kyrkan som visar en medeltida byggarbetsplats.

De löst ställda väggarna i det kraftfulla kyrkorummet och skärpan i formgivningen av knäfallet vittnar inte om förföriskt historiserande utan håller sig inom ramen för det korrekta med avsikt att ge domkyrkan en modern offentlig rumsarkitektur av kvalitet.

SKARA DOMKYRKA från 1100-talet har under åren genomgått många förändringar. Åren 1886–94 restaurerades kyrkan genomgripande av Helgo Zettervall och den senaste restaureringen genomfördes 1999–2000 av Arksam arkitekter (numera AIX) med Jan Lisinski som ansvarig arkitekt.

Den senaste restaureringen präglas av ett genomarbetat program där praktiska behov och en förändring av liturgin måste lösas.

Sakristian längst i öster, inrättad av Tengbom, revs för att högaltaret skulle kunna flyttas tillbaka och kyrkans huvudaxel återställas till sin fulla längd. Koret förlängdes även västerut mot tvärskeppet där det nya centralaltaret placerades. Koret höjdes upp och gestaltades som ett högkor där rumsligheten förstärktes med nya korstolar. Under koret inrymdes den omgestaltade kryptan.

Skara domkyrka

– katedralen som nyttobyggnad

Kyrkorummet i övrigt har fått en mer flexibel användning genom att en del av kyrkbänkarna tagits bort eller kortats och därigenom frigjort sidoskeppen. Ett antal fasta, korta stembänkar har placerats på tvären mellan fönsterpartierna i sidoskeppen, vilket ger associationer till sidoskor. Ett stort antal lösa stolar kan mer fritt placeras i kyrkorummet efter behov, till exempel vid större kyrkohögtider, konserter eller utställningar.

För dessa tillfällen har kyrkan fått en ljudanläggning och funktionell och dekorativ belysning. En mycket avancerad förstärkning av kyrkans elnät att användas vid exempelvis tv-inspelningar har gömts i korstolarna. Det råder en självklar uppfattning att kyrkorummet ska nyttjas för dagens behov och ändamål, att man måste acceptera att kyrkan är en nyttobyggnad.

Stora ingrepp har gjorts i och under

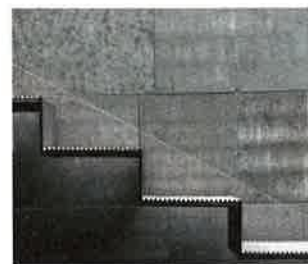
kyrkogolvet. För att tillmötesgå krav på tillgänglighet har även stora delar av kyrkans golv med inlagda gravhällar placerats om. När golven var uppbrutna passade man på att förstärka uppvärmningen med golvvärme på en del ställen.

MODERN MÖBLERING I ZETTERVALLS KYRKORUM

Vid gestaltningen av de nya arkitektoniska tilläggen i kyrkorummet har Arksam konsekvent använt materialen kalksten, oljad ek, borstat stål, glas och blåstrat glas. Detta bildar en enhetlighet som åskådliggör de använda materialen i modern bearbetning och vår tids formgestaltning. Kyrkorummets praktiska behov har dolts bakom skärmväggar och även korstolarnas ryggtaflor bildar skärmar mot det övriga rummet.

De löst ställda väggarna i det kraftfulla kyrkorummet, golvets exakthet och skär-

pan i formgivningen av knäfallet kan relateras till hur det underjordiska rummet har utformats. Där tecknar sig utrymningstrappan med grafisk elegans mot muren och visar på det sena 1900-talets minimalism. Det vittnar inte om andlighet eller förföriskt historiserande utan håller sig inom ramen för det korrekta med avsikt att ge domkyrkan en modern offentlig rumsarkitektur av kvalitet.

Det underjordiska rummets utrymningstrappa tecknar sig med grafisk elegans mot muren och visar på det sena 1900-talets minimalism.

Ny altarordning

– motiv till stora förändringar

Ruinen av Sunne gamla kyrka. Interiör mot öster med återstoden av altaret och det förhöjda korgolvet skönjbart under grästorven.

EN AV UTGÅNGSPUNKTERNA för de stora restaureringarna i Skara och Linköping har varit att ge altaret en ny betydelse vid gudstjänsten. Här, som vid så gott som alla kyrkorestaureringar under senare tid, har man önskat ett tillskott av ett centralaltare för att prästen vid altartjänsten ska komma närmare församlingen, vänd med ansiktet mot den.

Centralaltaret placeras oftast framför korets tidigare avgränsning, ute i kyrkans korsmitt. Kortrappan skjuts då framåt för att bilda underlag till det nya altaret, alternativt är altaret placerat på ett särskilt podium. Samtidigt tas de tidigare fasta bänkarna i tvärskeppen och längst fram i mittskeppet bort. Koret blir därigenom större än någonsin och den arkitektoniska balansen mellan långhus, tvärskepp och kor förändras. Med centralaltaret som nytt fokus framför koret bryts sikt-

linjen genom mittskepp och kor fram till högaltare och altartavla. Därigenom tenderar koret att avskärmas från kyrkorummet i övrigt. I de större katedralerna har man i flera fall förstärkt detta genom att placera höga och massiva korstolar mot sidoskeppen. Detta gör koret till ett mer påtagligt rum i rummet, ofta kallat lillkyrka, att användas vid mindre förrättningar framme vid huvudaltaret.

EN MEDELTIDA RIT

Koret, där altaret har sin plats, har i alla tider utgjort kyrkans centrala del. Altaret är ett offerbord, vid altaret förrättas sakramenten, kyrkans mest mystiska och heliga ritualer. Kyrkobyggnadens ursprungliga uppgift var att innesluta altaret och utgöra ett skydd för altaret och deltagarna i ritualerna.

Under medeltiden stod altaret vanli-

gen fritt i koret med prästen vänd mot församlingen, *versus populum*. Efter reformationen ersattes detta av en altartjänst med prästen vänd från församlingen, och under 1600-talet kom altaret att regelmässigt placeras direkt mot korets östvägg. Kyrkorummet som predikorum fick allt större betydelse.

Dagens altarordning är en följd av medeltidsintresset vid 1800-talets slut, då man från protestantiskt håll började intressera sig för det katolska gudstjänstbruket med dess centrering kring altaret och sakramenten. Man talade om att återupprätta 'kyrkorummets väsen'. I samma tanke ingick även att orgel och kör skulle få sina platser i koret. Alla skulle bli deltagare istället för åskådare och syftet var att minska avståndet mellan präst och församling.

Formellt uttrycktes *missa versus popu-*

lum som en ekumenisk strävan vid Andra vaticankonciliet 1962–65, som kom med rekommendationen att koret skulle tillföras ett nytt fristående altare – ett centralaltare. Därmed bekräftades vad som hade diskuterats i svenska kyrkor och kom därefter så sakta att införas. Svenska kyrkohandboken fastslog år 1986 att prästen kunde fira mässa antingen vänd från eller mot församlingen.

I princip finns två huvudtyper av centralaltare, den ena utmärks av enkelhet och avser att vara tjänande utan att distrahera deltagaren i förrättningen av sakramenten. Den andra typen, ofta mer massiv med symboler och detaljer, avser att utgöra en del av kyrkorummets tyngd och storslagenhet i övrigt.

UNDERJORDISKA RUM – FÖR ATT BEVARA STADSBILDEN

Underjordiska rum är knappast en ny företeelse. Redan de tidiga kristna fann sin tillflyktsort i underjordiska grottor där de hade sina kyrkor och begravde sina döda.

I en tid då verksamheten i kyrkan kräver ökad volym och stadsbilden en oförändrad karaktär har rum under mark visat sig vara lösningen, både i Skara och i Linköping.

Istället för att lösa de adderade funktionerna i tillbyggnader eller i närliggande

befintliga byggnader gräver man ner dem i anslutning till kyrkan. Detta har blivit kännetecknande för utbyggnad och restaurering av byggnader av olika funktioner. I Skara kunde man nyttja kolkällaren, som redan existerade. Man kunde också gräva ut ytterligare för att få mera utrymme. Här fanns en möjlighet att lägga kör- rum och stolfförråd i källaren.

Att skapa ett underjordiskt rum leder till krav på tillgänglighet och nödutgångar. Hiss har därför installerats i både Skara och Linköping. I Skara silar dagsljus ned i rummet genom trappans glastak, medan Linköpings underjordiska rum endast har artificiellt ljus. I båda fallen uppstår en byggnad ovan jord för utrymnings- trapporna; även underjordiska rum syns.

Nödutgången vid Linköpings domkyrkas underjordiska rum refererar i form och material till kyrkans stråvpelare.

Det nya centralaltaret i Skara domkyrka.

Barup & Edströms förslag till förnyelse av Kalmar domkyrka genom ett centralaltare placerat i tvärskeppet. Skiss ur parallellt uppdrag 2004.

Linköpings domkyrka. Det omgestaltade och upphöjda koret har förlängts cirka 19 meter västerut. Det tränger ut mellan pelarna där även de nya höga korstolarna placerats.

Sveaplans flickläroverk

– pionjärprojekt för restaurering av funktionalismen

BRUKARENS BEHOV

SVEAPLANS FLICKLÄROVERK är en viktig symbol för funktionalismens genombrott i Sverige. Skolan markerar också ett steg mot kvinnornas emancipation. Restaureringen 1995 präglades av en tydlig strävan att bevara byggnadens arkitektoniska gestaltning. Det krävande programmet medförde dock genomgripande ändringar, inte minst i planlösningen. Tilläggen gjordes 'i husets anda' men markerades avsiktligt som samtida.

Sveaplans flickläroverk kan ses som ett pionjärprojekt för restaurering av funktionalismen. Det belyser de moderna materialens problematik och den sparsmakade arkitekturens sårbarhet vid anpassning till nya krav.

ARKITEKTUR FÖR EN NY TID

År 1931 utlyste Stockholms stad en arkitekttävling om ett flickläroverk vid Sveaplan. Samhällets mål var att fler kvinnor skulle få tillgång till högre utbildning. Första pris gick till arkitekterna Nils Ahrbom och Helge Zimdal. Deras förslag präglades av funktionalismens uppdelning av volymen för olika verksamheter.

Skolans olika enheter har grupperats

kring det centrala luftiga trapphuset. Huvudlängan i fyra våningar har ett enkelsidigt korridorsystem med klassrummen utmed södra fasaden. Realskolan inrymdes i en framförstående, något lägre flygel med pelarburen portik. Aulans bågformigt välvda tak står i kontrast till skolans i övrigt strama och skarpskurna former.

I slutet av 1980-talet hamnade Sveaplans flickläroverk i fokus för debatten. Skolan hade börjat förfalla och dess framtid var osäker. Samtidigt började modernismen uppmärksammas alltmer av arkitekturhistoriker och kulturmiljövårdare.

När Stockholms stad träffade ett avtal om försäljning av skolan och nya stora byggrätter för kontor tog debatten fart. Många röster höjdes för byggnadens bevarande. Riksantikvarieämbetet väckte frågan om byggnadsminnesförklaring. Regeringen prövade ärendet och nybyggnadsplanerna skrinlades.

År 1994 förvärvade SISAB Sveaplans flickläroverk och byggnadens framtid säkrades. Socialhögskolan värvades som hyresgäst och Arksam med Torbjörn Almqvist som handläggare anlätades för att projektera ombyggnaden.

ÄNDRAD PLANLÖSNING OCH SYNLIGA TILLÄGG

I det inre blev ombyggnaden genomgripande. Socialhögskolans behov av funktionella undervisningslokaler, grupprum och en stor andel kontor innebar omfattande ändringar i planlösningen. Endast en ursprunglig klassrumskorridor kunde behållas. Nya installationer behövdes för tillgänglighet, ventilation, bullerskydd och solavskärmning. I funktionalismens sparsmakade arkitektur är det svårt att dölja dessa tillägg. I flera fall har de istället markerats medvetet.

Vid ombyggnaden ställdes ambitionen att bevara skolans ursprungliga utseende med tillmötesgående av den nya verksamhetens krav och kostnadsramar. Väsentliga delar som aulan, astronomiterrassen och vestibulens muralmålning restaurerades med stöd av statliga byggnadsvårdsmedel.

Exteriören med sina karaktäristiska volymer återställdes och de ursprungliga fönsterpartierna kunde renoveras. Genom vit puts framhävdes den tidigare grå fasaden som en sinnebild för funktionalismen – ännu mer 'funktis' än från början.

Skolans inredning var modern och praktisk med specialritade bänkar och stolar. Matsalen var Sveriges första skolrestaurang där eleverna kunde hämta mat och mjölk från en bardisk.

Läraernas och rektors rum var mer ombonade – frukostrummet hade från början en stormönstrad fondtapet. Vid restaureringen har den stramare sidan av funktionalismen framhävts, och samma rum är i dag vitmålat.

Trappan och räcket till det nya entre-solplanet representerar tillägg som utförts 'i husets anda'.

Byggnadens halvplanslösning medförde att många hissar och lyftplan måste installeras. Dörrarna betonades genom kontrasterande färgsättning.

Gunnebo

– tillbaka till 1700-talet

GUNNEBO SLOTT med park och trädgårdar hör till Sveriges mest stilrena exempel på nyklassisk byggnadskonst. Det byggdes mellan 1784 och 1796 som sommarnöje åt den förmögne köpmannen John Hall d.ä. Arkitekt var dåvarande stadsarkitekten i Göteborg Carl Wilhelm Carlberg, som ritat allt – hus, möbler, trädgårdar. Över 200 originalritningar finns bevarade.

År 1949 köpte Mölndals kommun Gunnebo slott med park och trädgårdar. Avsikten med köpet var «att åt industristadens befolkning för framtiden bevara detta enastående naturområde för rekreation och friluftsliv (...) Slottsbyggnaden har staden för avsikt att förutom såsom museum, använda för kongresser, studiecirklar, konst- och musikändamål m.m.» I linje med denna tidiga programförklaring antog Mölndals kommunfullmäktige i mars 1995 visionen om ett levande Gunnebo under rubriken «Gunnebo åter till 1700-talet». Målsättningen var att återskapa John Halls och C.W. Carlbergs 1700-talsanläggning i dess helhet. Kommunen ville bevara och utveckla den kulturhistoriska miljön och skapa nya förutsättningar för en utökad verksamhet.

Det har hela tiden rått total politisk enighet i kommunen om projektets genomförande. Åtgärderna omfattar både restaureringar i slottet och stilparken, rekonstruktion av köksträdgård, lantgård och flyglar. För att få trädgårdsmästeri och utökad servering att fungera har det funnits behov av nya byggnader.

Projektet har genomförts som ett arbetsmarknadsprojekt i utbildningsform i syfte att lära ut äldre hantverksmetoder till dagens hantverkare enligt mästare – lärlingsprincipen.

Arbetena på Gunnebo har väckt stor uppmärksamhet och belönats med Europa Nostrapriset för byggnadsvård 2001.

REKONSTRUKTION

Att få tillbaka historien – att backa tiden – går det verkligen? Svaret är än så länge nej. Att återskapa ett byggnadsverk eller en park helt i sin forna gestalt är omöjligt.

Vid en rekonstruktion tillstöter många frågor: Hur har byggnaden verkligen sett ut? Hur ska den kunna kännas äkta? Hur ska man förhålla sig till det man inte känner till – ska man gissa?

Rekonstruktionens syfte är ofta ett an-

nat än att återskapa byggnaden för sitt arkitektoniska värde. Ibland behövs en lokal för någon aktivitet och då kan ett skal i gammal stil passa. Rekonstruktion av byggnadsverk har fått en stor roll inom restaureringskonsten under senare år. Det kan finnas flera orsaker. Postmodernismen i sig som en tillåtande doktrin kan vara en orsak. Det ökade historieintresset och den ökande kulturturen som ställer press på myndigheternas ansvar att 'levandegöra' kulturarvet en annan. Även regionalpolitiska hänsyn och sysselsättningspolitik är bidragande orsaker till att allt fler rekonstruktioner uppförs.

TJÄNSTEFOLKSBYGGNADEN

Tjänstefolksbyggnaden med hönshuset var den första byggnad som rekonstruerades och uppfördes i projektet «Gunnebo åter till 1700-talet». Carlbergs ritning till detta hus fanns bevarad, men vid en arkeologisk undersökning av platsen visade det sig att byggnaden aldrig hade blivit uppförd. Rekonstruktionen uppfördes i alla fall efter Carlbergs ritningar med byggteknik och material typiska för 1700-talet. Byggnaden 'moderniserades' för att anpassas till dagens restaurang-

T.v. överst. Tjänstefolksbyggnaden med hönshuset har fått inrymma Gunnebo Kaffehus och Krog.

T.v. Flyglarna, som har en viktig funktion som 'grindstolpar' mellan stilpark och köksträdgård, ska inrymma butik och konferensutrymmen.

170 år efter att de brunnit byggdes de båda flyglarna upp igen efter originalritningarna och med traditionella material och metoder.

verksamhet och avsteg från originalplanen utfördes som reversibla tillägg.

FLYGLARNA

170 år efter det att båda flyglarna brunnit ned byggdes de nu upp igen med C. W. Carlbergs ritningar (planer, fasader, fönster, dörrar, trappa, detaljer) som underlag.

Även blyertsskisser av John Hall d.y. och J. A. Beijer låg till grund för utformningen. För detaljutformningen har man använt slottet som referens, liksom andra byggnader som Carlberg har ritat.

De båda flyglarna har tekniskt sett rekonstruerats på olika sätt. Den södra flygeln timrades av timmermän i Dalarna, monterades ned och återuppbyggdes på plats i Gunnebo. Den norra flygeln har timrats på plats enligt mästare – lärlingsprincipen. Den är handhyvlad och har större precision än den södra.

Trädgårdsmästarebostaden från 1836 som stod på platsen flyttades för att ge plats åt den södra flygeln, och finns nu i Lysekil.

TRÄDGÅRD OCH LANDSKAP

För att komplettera trädgården behövdes ett drivhus. Det fanns teckningar som vi-

sade att det funnits ett drivhus under 1700-talet, men osäkerheten kring dess utformning var stor. Man visste att drivhuset hade en ljus kulör, men om det var vitmålat var osäkert.

Byggnaden blev uppförd med traditionella material, gamla hantverksmetoder och ett historiskt formspråk som trots allt bär spår av det sena 1900-talets postmodernism.

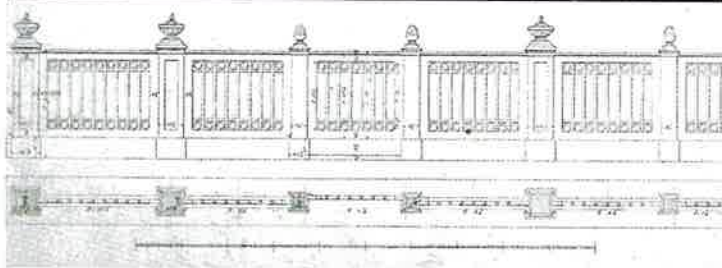
På Gunnebo har arkeologiska undersökningar genomförts även för markanläggningarna. I parken har staket, balustrader, trappor med mera rekonstruerats enligt Carlbergs ritningar. Vid rekonstruktionen av köksträdgården har ambitionen varit att odla äldre växter och grönsaker som också kan användas som råvaror för slottets servering.

Vårdprogram för omgivningarna har utarbetats med avsikt att lyfta fram äldre strukturer i markanvändningen, värna om parkliknande delar i landskapet samt att skapa förutsättningar för att värdefulla växt- och djurarter i området ska överleva. Avsikten är att besökaren ska få bättre kunskaper och större förståelse för mark och landskap i sitt kulturhistoriska sammanhang.

Drivhuset har rekonstruerats efter gamla teckningar. Det dåliga historiska källmaterialet har gjort att mycket fått antagas och känslan av historisk miljö försvagats.

C. W. Carlbergs ritning till staket i trädgården.

NICODEMUS TESSIN d.ä:s omvandling av Johan III:s slott vid Borgholm på Öland till en stormaktsvärdig barockanläggning slutfördes aldrig. Efter en eldsvåda 1806 förvandlades slottet slutgiltigt till ruin.

Svenska staten äger slottsruinen som förvaltas av Statens fastighetsverk (sfv). Verkets mål är dels att skydda borgen från ytterligare förfall, dels att se till att det finns en hyresgäst som kan bruka den på ett ekonomiskt sätt. I dag arrenderar Borgholms kommun slottet. Kommunens önskemål är att ytterligare öka slottets turistvärde.

I den bäst bevarade längan, den västra med spår av medeltid och renässans, har

Borgholms slottsruin

– mystik, skönhet och räntabilitet

slottsmuseet byggts om och utvidgats med lokaler för utställning och fest. Arkitekt har varit Erik Wikerstål, slottsarkitekt sedan 1991 och hans inledande arbete med ruinen var att hejda vittringen av murarna.

Med stöd av EU-pengar har nu i den norra längan projekterats ett uppvärmningskök, foajé och trivselrum som ska betjäna de nya festlokalerna. En entrébyggnad ska placeras nära ingången till slottet. De genomförda och planerade arbetena har motiverats av Statens fastighetsverks krav på ett bättre utnyttjande av slottsruinen. Från kommunen menar man att slottsruinen som mer utvecklade

turistattraktion ska kunna stärka regionens ekonomi.

HÄNSYN TILL RUINENS KARAKTÄR

Vid restaureringsarbetena har arkitekten i samarbete med srf eftersträvat varsamhet gentemot byggnadsverket genom att det nybyggda ska kunna avlägsnas utan att skada monumentet. Man väljer tekniker som samverkar med byggnaden – en lågmäld gestaltning som tar hänsyn till ruinens specifika egenskaper. De nya fönstren har reflexfria glas utan karmar och är monterade direkt mot fönsteröppningarna i muren. De valda materialen – puts, ek och kalksten – är de traditionella.

En kalkugn byggdes 1996 strax söder om slottsruinen för framställning av murbruk ur ölandskalken – det material slottet ursprungligen murades av.

Erik Wikerståls arbeten genomsyras av viljan att understryka slottsruinens autenticitet. En viktig del i restaureringsarbetet var byggandet av en kalkugn för att bränna det speciella hydrauliska kalkbruk som funnits på Öland men som slutat tillverkas. Från och med 1996 har arbeten pågått utan avbrott med att foga om och laga murytor som tidigare fogats med cement- eller kalkcementbruk.

SAMTIDIGHET I DET NYA

För de nyinredda delarna gäller ett mer praktiskt synsätt. Där får vår tid avspegla sig och där tillåter man sig att blanda traditionella och moderna byggnadssätt. I det sydvästra tornet skulle en ny utställningssal placeras ovanför en källare som behövde skyddas. Bjälklaget från 1700-talet hade rasat in. För att ge det nya bjälklaget ett utseende från förr har kraftiga bjälkar och trossbotten av brädor an-

vänts. På ovansidan har ett betongbjälklag gjutits och isolerats. Ytbeläggningen är kalkstensplattor med samma format och läggning som i slottet i övrigt.

Det finns en tilltalande spänning i mötet mellan den gamla borgen och de nya, moderna tilläggen. Även om materialen är traditionella, som plankor i nya dörrar, skiftesverk i bodar och så vidare, så ges de ett nytt uttryck, till exempel genom beslag av galvaniserat eller rostfritt stål.

NÄR MYSTIKEN UPPHÖR

Det finns en inbyggd motsättning i värden av slottsruinen. Per definition är en ruin oanvänd, övergiven och förfallen. Ruinvård, stabiliserande av murar och täckning av krön för att hindra vatteninträning, är arbeten som är ägnade att bromsa förfall och åldrande.

Borgholms slottsruin betingar i dag ett högt värde som turistattraktion, vilket

ställer nya krav. Det räcker inte med att besökarna ska kunna hitta en toalett, dricka kaffe och köpa souvenirer utan de ska även kunna delta i gästbad och spökvandringar. Ruinen står då som en kuliss till arrangerade upplevelser som kan vara själva anledningen till besöket. De nya kraven på konsumtion och tillgänglighet går inte att bortse från. Man önskar att Borgholms slottsruin ska vara lika tillgänglig som vilken stormarknad som helst.

Med ett ökat användande av ruinen sker en förskjutning från ruin till byggnad. I dag är stora delar av ruinen inredd för olika verksamheter, och det planeras för ytterligare byggande. Frågan är var man slutar. Finns det en gräns där mystiken försvinner, där tilläggen är så många att ruinens egenvärde upphör?

I Borgholms slottsruin används spotlights för att förstärka stämningen i rummet. Genom att belysa intressanta partier får man en variation mellan belysta och obelysta delar så att rummets form förstärks.

Den förändrade synen på ruiner speglas i bilderna av slottets portal. År 1875 trängde växtligheten på över borggården mot de förfallna murarna. I dag är delar rekonstruerade och byggnaden kräver ett ständigt underhåll för att inte åter bli 'ruin'.

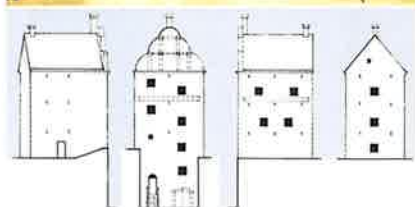
För att behålla ruin-karaktern har de nya fönstren reflexfria glas som är fästade direkt i muren med specialritade beslag.

Vadstena slottsvallar

– att bygga en tidsmaskin

Valven är gjorda för 'månghundraårig livslängd'. Den västra vällen rymmer i dag en av de största samlingshallarna i Östergötland.

De nyuppförda fyrkantstornen har ritats av arkitekterna van Mierop och Belaieff efter förslagor från Riksantikvarieämbetet.

VADSTENA SLOTT började byggas 1545 av Gustav Vasa som en befästning vid Vätterns strand, omgiven av kanontorn och vallar. Snart byggdes fästningen ut med två fristående tornbyggnader, de så kallade fyrkantstornen, i borggårdens södra hörn, inredda för officerare högst upp och med kök och fängelse i de nedre delarna. Gustav Vasa bodde då i ett stort timmerhus på gården. Det stora renässansslottet uppfördes av Johan III, och det stod färdigt först i början av 1600-talet.

Förfall ledde till att fyrkantstornen på borggården revs och fästningsvallarna användes till utfyllnad vid hamnutbyggnaden i Vadstena på 1800-talet. År 1899 flyttade landsarkivet in i slottets östra del.

På 1930-talet fanns planer på att återuppföra vallarna med arkiv i det inre och därigenom frigöra värdefulla rum i slot-

tet. Detta förslag aktualiserades på 1970-talet, och 1980–85 genomfördes en första etapp av vallutbyggnaden med Nils Ahrbom som arkitekt.

GIGANTISKT BYGGNADSFÖRETAG

År 1995 gav regeringen Statens fastighetsverk i uppdrag att fullfölja vallarnas utbyggnad. Detta resulterade i den sannolikt största förändring av ett historiskt monument som har skett i landet under 1900-talet.

På Riksantikvarieämbetets inrådan skulle även de båda fyrkantstornen rekonstrueras och en ny bro byggas vid vallens västra sida för att skona slottets värdefulla renässansport.

Som riktlinje för rekonstruktionen skriver Statens fastighetsverk i sitt program: «För att göra anläggningen histo-

riskt trovärdig bör utgångspunkten vara att rekonstruera ett känt tillstånd och att då välja ett historiskt skede som är väl belagt och som innebär att nytillskottet upplevs som naturligt samhörande med den existerande anläggningen.»

Verkets målsättning var trefaldig:

Pedagogisk – för att förtydliga anläggningens historia och dess kulturhistoriska betydelse.

Arkitektonisk – för att förbättra miljön.

Funktionell – för att skapa användbara lokaler.

Det ovanligt komplicerade bygget, som även omfattade nya arkeologiska undersökningar, genomfördes på en mycket begränsad yta med till största delen industriella och storskaliga byggnader. En process där många utomstående experter deltog och ansvarade för separata delar.

NY BORGGÅRD

Största delen av lokalytan i de nybyggda vallarna används nu av landsarkivet. De framtida reserverna disponeras av turistbyrån och Vadstena-akademien gemensamt men hyrs även ut till konferenser, mässor och stora fester.

Vadstena-akademien kan nu utnyttja de salar som frigjorts från arkiv inne i

slottet för sina framträdanden. Akademien har fått funktionella loger i den östra vällen ovanför turistbyrån och har numera även tillgång till en utomhusscenen på borggården, ritad av Per Rydberg. Turistbyrån har fått passande utrymmen vid portiken.

Mur och fyrkantstorn har putsats i vitt så som hela slottet såg ut på 1600-talet. Därmed skiljer de sig i dag avsevärt från resten av slottet, och den ljusa putsen på de grova murarna smutsas snabbt av väder och vind.

Den nybyggda vallmuren ska motsvara den drygt sex meter höga muren med försträvningar från år 1600. Den var uppbyggd av kalksten framför den äldsta, betydligt lägre vällen, byggd av tuktad gråsten. Murarna projekterades av stenkonservator Tord Andersson.

Fyrkantstornen har ritats av arkitekterna van Mierop och Belaieff efter förlagor från Riksantikvarieämbetet, i syfte att återskapa de torn som på Gustav Vasas tid byggdes för att tillsammans med slottets trapphustorn skapa ett borggårdsmotiv efter europeiskt mönster.

FYRKANTSTORNEN OCH VALLARNA

Fyrkantstornen kan beskrivas som en modernistisk plan med postmoderna fa-

sader och kopior av ett av slottets 1500-talsfönster. Det pålitligaste underlaget för fyrkantstornen är en uppmätning från 1815.

Den östra vällen från 1985 ritades i modernistisk anda och ser ut som en byggnad med grästak. Arkitekten tog avstånd från tanken att rita en rekonstruktion.

I den andra etappen lade man ner stor möda på att analysera och följa ritningen av vällen från 1770-talet. Den nya avancerade betongkonstruktionen och dess installationer döljs av ett skal av tuktad gråsten, så som den lägre muren från 1500-talet såg ut. De gamla murarna var dock oregelbundna och olika dagens raka murar.

Vallens branta lutning, som orsakat ras i alla tider och bidragit till förfallet, har behållits och klätts med sedummattor. Resterna av en medeltida stadsdel finns kvar under vallarnas tunga betongkonstruktioner. Dessa byggdes på ett vad man menade reversibelt sätt för att de arkeologiska lämningarna åter skulle kunna studeras när man rev vallarna. De fick dock en planerad livslängd som vida överstiger vanliga hus och byggdes på ett sätt som ska kunna stå emot bombangrepp.

Den nya bron, ritad av Per Rydberg, är ett modernt tillägg med tydliga traditionella inslag. Vällen, ritad av van Mierop och Belaieff, är ett försök till rekonstruktion av 1500-talets murar. Portbyggnaden, även den ritad av van Mierop och Belaieff, i årtiondets nymodernism.

Återuppförandet av slottsvallarna och fyrkantstornen vid Vadstena slott är den största förändring av ett historiskt monument som genomförts i Sverige under 1900-talet.

PÅ HUSETS VILKOR

Mälsåkers slott

– byggnadshytta som restaureringsmetod

ETT AV SVERIGES förnämsta barockslott, uppfört av Nicodemus Tessin d.ä. på 1670-talet, ligger i dag tyst och öde. Under 1990-talet utfördes intensiva restaureringsarbeten med en byggnadshytta för att sätta slottet i stånd efter de svåra vatten- och frostsador som slottet fick vid 1945 års brand. Arbetena avbröts när arbetsmarknadsbidragen försvann. Nu väntar man åter på medel för en fortsättning.

Slottet, som vid branden ägdes av norska legationen, hade använts som skola under andra världskriget. År 1951 överläts den brandskadade ruinen till Vitterhetsakademien och slottets avbrända tak rekonstruerades. Sedan 1956 förvaltas Mälsåker av Riksantikvarieämbetet. Under 1960-talet byttes rötskadade bjälklag ut mot nya i betong och originalfönster i ek mot fabriksstillverkade fönster med rutor av plexiglasliknande material. Meningen var då att slottet skulle användas som arkiv.

Riksantikvarieämbetets intresse för Mälsåkers restaurering väcktes i samband med att Konsthögskolans restaureringslinje studerade slottet 1990–91. Man ville återge slottet dess forna prakt: barock och 1600-tal på tredje våningen, rokokoko och 1700-tal på mellanvåningen samt jugend och sekelskifte på bottenvåningen. Meningen var att slottet genom ett samarbete med Nationalmuseum skulle användas som museum för delar av

den statliga porträttsamlingen på Gripsholm. Konservering skulle utföras där det var möjligt, annars lagning och komplettering. Även rekonstruktion blev nödvändig och i några fall fria tolkningar.

ATT ÅTERSKAPA DET DEMOLERADE

De högklassiga interiörerna på Mälsåker var när byggnadshyttan inrättades skadade av både brand och vatten så väl som de hårdhända restaureringsförsök som hade påbörjats av Riksantikvarieämbetet på 1960-talet. Till en början valdes att återställa Tessintidens interiörer med ambitionen att bevara den historiska autenticiteten i så hög grad som möjligt. Rivningar, lagningar och ett idogt konserveringsarbete genomfördes under konservator Ingrid Hemgrens ledning.

STUCKTAKET

Tack vare Nordiska museets inventering och bilddokumentation från åren före branden och Erik Andréns publikation strax efter, har Riksantikvarieämbetet kunnat rekonstruera paradvåningens instörtade stucktak. Bevarade bitar från taken, förvarade i fruktlådor, inventerades rumsvis och sammanställdes med bildmaterialet. Tekniska kompromisser blev nödvändiga på grund av infästningen mot betongbjälklagen med modifieringar som hörde samman med den sänkta takhöjden. Större taksegment tillverkades

vid arbetsbord och fästes upp mot ett gjutet gipsundertak, i sin tur fäst mot ett armeringsnät. De lösa stuckelementen syddes fast mot undertaket med mjukglödgd rostfri tråd. Kompletteringar och slutjustering utfördes direkt i takens ornamentik. Både stuckbruk och det finare modelleringsbruket är av samma typ som ursprungligen användes.

SNICKERIER

Vid den inventering som Konsthögskolans arkitekturskola genomförde 1990–91 konstaterades att cirka 80 procent av snickerierna i de två översta våningarna fanns kvar i någon form. En noggrann uppmärkning och sortering rum för rum utfördes, och det framkom att åtskilligt var angripet av brunröta, det vill säga hussvamp. Dessa skadade partier rengjordes och luftades utomhus under kontinuerlig kontroll. Brandskadade snickerier kompletterades med iläggingsfyllningar av nytt trä, utförda av byggnadshyttans snickare.

MÅLADE YTOR

Snickerierna har varsamt gjorts rena och skrapats fria från cement med hjälp av skalpell, vilket var ett tidskrävande precisionsarbete. Enstaka flagning av färgskikt har behandlats med störlim på snickerier och fisklim på de vävspända målade taken. Man stryker in ytan och trycker med

Byggnadshyttan har medeltida förebilder.

Frilagd tegelmur.

våt svamp så att det absorberas in litet i taget. Bättringsmålari och retuscher har utförts med blank oljefärg gjord på rå linolja ovanpå en grund av krita. Målsättningen har varit att återskapa så hela rumsgestaltningar som möjligt.

MEDELTIDA BYGGNADSHYTTA

Förebilden till Mälsåkers byggnadshytta var bland annat den medeltida byggnadshyttan. Restaureringsprocessen utformades som ett direkt utbyte mellan arkitekter, konservatorer och hantverkare.

Organisationen av en byggnadshytta tog form där Riksantikvarieämbetet stod för projektledningen. En styrgrupp med representanter från både Riksantikvarieämbetet, Konsthögskolan och Bygginstrins yrkesnämnd tillsattes. För byggnadshyttans hantverkare anordnades kontinuerliga seminarier. De utförda arbetena dokumenterades och Riksantikvarieämbetet använde detta material för sammanställning av information om projektet för både fackfolk och allmänhet. Planeringen för byggnadshyttan sammanföll med en konjunkturedgång i byggbranschen, vilket möjliggjorde finansiering av projektet via arbetsmarknadsmedel med anslag årsvis. Byggnadshyttan förlorade sin finansiering när konjunkturen vände och fick därför avslutas. Under 1999 och 2001–03 utfördes dock en del kompletterande konserverings- och restaureringsarbeten med annan finansiering.

Mälsåkers byggnadshytta är ett exempel på en restaurering som sammanfört teori och praktik i en pedagogisk arbetsprocess. Riksantikvarieämbetet har här bidragit till att sprida kunskap och erfarenheter av traditionella hantverksmetoder som en del av restaureringskonsten. Åtskilliga rum återstår att tas om hand, liksom hela närmiljön kring slottet.

Nu planeras för ett framtida kompetenscentrum för både byggnads- och trädgårdshistoria, byggnadshantverk, konservering och restaurering på Mälsåker – en arena för metodutveckling och forskning kring vårt kulturarv.

Hur tänker man använda slottet i en nära och avlägsen framtid? Vad kräver detta för installationer, åtgärder och service i slottet och omgivningarna? Kommer det att finnas tillräckligt med underhållsmedel? Kan man leva upp till att hela området ska behandlas som riksintresse för kulturmiljövården?

TRÄDGÅRDARNAS ÅRSRINGAR

De förfallna trädgårdarna på Mälsåker väntar fortfarande på att någon ser deras värde och tar ansvar för deras vård och restaurering. Under tiden blir deras forna prakt allt svårare att tyda.

Trädgårdarna på Mälsåker har inte omfattats av den ambitiösa restaurering av själva slottet som inleddes 1993. Sedan Riksantikvarieämbetet övertog ansvaret för förvaltningen 1956 har värden av utemiljön varit minimal och skötseln omfattar i dag nästan bara gräsklippning.

Slottet omges av rester av alléer, parker och trädgårdar från olika tider, i barock, i den engelska parkens romantiska stil och i nyklassicism. Trädgårdsanläggningarna kom till för att ge slottet en värdig inramning och ge ägarna status, glädje och nytta – aspekter som är nödvändiga för att levandegöra dagens slottsmiljö. De olika trädgårdarna är anlagda från 1670-talet till början av 1900-talet, genomgående med en hög ambitionsnivå.

Riksantikvarieämbetet har påbörjat ett arbete med en vårdplan. Utgångspunkten är en träinventering och ett vårdprogram som utarbetats av elever och lärare vid Institutionen för Landskapsplanering i Ultuna.

Stora barocksalen första vintern efter branden.

1970-talets betonggolv och stålbalkförstärkningar.

Stuckarbetet.

TRÄDGÅRDARNAS UTVECKLING PÅ MÄLSÅKER

Men detta är bara en början. Studierna av den innehållsrika trädgårdshistorien måste fördjupas och det är viktigt att se till trädgårdens alla årsringar.

När man planerar framtida vård och restaurering av Mälsåker behöver trädgårdsaspekterna lyftas fram. Man kan inte avvakta tills slottets framtida användning blivit bestämd. För restaurering av förfallna historiska trädgårdar och parker krävs långsiktiga visioner. Vissa åtgärder behöver utföras varsamt och i steg, medan andra kan utföras i större etapper. Detta kräver permanenta resurser för kontinuerlig vård och skötsel.

I ett europeiskt perspektiv ligger Sverige inte särskilt väl till när det gäller att återskapa historiska trädgårdar. Ute i Europa finns strålande exempel på hur förvanskade och förfallna parker har kunnat rekonstrueras. Ett sådant är den nederländske regentens lustslott Het Loo i Apeldorn. Där avlägsnade man större delen av 1800-talets engelska park och återtog den forna barockprakten. På Mälsåker bör man gå fram försiktigare och börja med de tidsskikt som är lättast att restaurera, innan man tar sig an den stora formträdgården.

Slutet av 1600-talet – början av 1700-talet. Tidig barock.

Omkring mitten av 1700-talet. Sen barock, lust- och nyttoträdgård.

Slutet av 1700-talet – mitten av 1800-talet. Engelsk romantisk park och fruktträdgård.

Sekelskiftet 1900 – mitten av 1900-talet. Romantik, nyklassicism, arboretum och fruktodling.

Det vitputsade slottet Het Loo omgavs 1975 av en lummig romantisk park.

I dag omges det restaurerade slottet Het Loo av en restaurerad barockträdgård, återställd till skick från 1690-tal till tidigt 1700-tal.

Stora barocksalen som den ser ut i dag.

Puttisar, original och rekonstruktion.

Svartsjö slott

– restaurering för brukande

PÅ HUSETS VILLKOR

NÄR CARL HÄRLEMAN år 1734 fick i uppdrag av Ulrika Eleonora och Fredrik I att rita ett lustslott ute vid Svartsjö på Färingsö i Mälaren använde han franska förebilder. Denna byggnad kom att bli stilbildande i Sverige som en av de tidigaste rokokobyggnaderna. De genombrutna volymerna, med utblickar mot naturen och mellan våningsplanen, strävade efter en upplösning av gränserna mellan det yttre och det inre rummet. I enlighet med detta lades huvudvåningen på marknivå.

Trettiofem år senare fick Carl Fredrik Adelcrantz uppdraget att föreslå en utbyggnad. Hans lösning blev två flyglar som en förlängning av det ursprungliga slottet. Man uppförde även fyra fristående flyglar på borggården mot sjön.

Efter drottning Lovisa Ulrikas död år 1782 kom Svartsjö att stå oanvänt i drygt 100 år tills det 1888 inrättades till tvångsarbetsanstalt. Nya byggnader och en fängelsemur uppförs. Rummen delades in i 350 små fängelseceller i flera plan.

EN NY EPOK

Anstalten lades ner 1966 och när Byggnadsstyrelsen tog över förvaltningen av slottet och parken revs fängelsetiden med dess byggnader, murar och inredningar bort. Nya fönsterbågar med plastglas sattes in och fasaden putsades om med cementbruk. Slottet stod nu åter tomt men

användes sporadiskt för konstutställningar och kaféverksamhet. Planer fanns att göra en konferensanläggning.

År 1988 var Svartsjö ämnet för Konst högskolans restaureringskurs där man gjorde fördjupade studier och sammanställde en rapport.

År 1994 lät Statens fastighetsverk påbörja en förundersökning, och en restaureringsplan utarbetades av slottsarkitekt Helena Tallius Myhrman.

Arbetet inleddes med installationer för att fortsätta med fönster och snickerier. I den äldsta delen, i slottets mitt, sökte man rekonstruera inredningsdetaljer från Härlemans tid. Den stora salen i två våningar återställdes, likaså vestibulen med sin ovala öppning i taket. I flyglarna placerades hiss, toaletter och pentry. Under den sista etappen nyttillverkades tapeter för slottets äldsta del.

NYA ROKOKOTAPETER

När Svartsjö slott sattes i stånd beslöt Statens fastighetsverk att nyttillverka papperstapeter för alla sidorum i byggnadens mittdel, det vill säga den del som är ritad av Carl Härleman. Att det på 1700-talet funnits tapeter av papper i dessa rum var belagt genom källforskning men hur de såg ut visste man inte mycket om. Ett större tapetfragment hade dock hittats på vinden.

Arkitekten såg en möjlighet att nyskapa mönster i rokokons lekfulla anda, medan förvaltaren tyckte det var ett praktiskt och bra sätt att dölja eldragningarna bakom väggbeklädnaden, när slottet nu skulle ställas i ordning för att hyras ut. Tapeter på spiklister skonade den gamla putsen och gjorde det möjligt med framtida förändringar och omflyttningar.

MÖNSTER

Rokokon är en lättjefull och informell stil, raffinerat elegant med blommande trädgårdar också inomhus.

Förslaget att nyttillverka tapeter möttes med entusiasm av alla inblandade, inklusive externa specialister. Kontroversiell var dock arkitektens idé att komponera nya mönster. De flesta ansåg att mönster enbart borde rekonstrueras från andra liknande miljöer.

Resultatet blev en kompromiss med fyra nyskapade mönster, utförda av arkitekten i samarbete med konstnären Pi Eriksson. Ett av dessa tar upp motivet med den röda nejlikan från det bevarade fragmentet.

De övriga sex blommönstren är rekonstruerade från förlagor, även om också dessa i praktiken är konstnärliga tolkningar. Därutöver finns två tapetserade rum som fått målade ramar i fältindelning.

Den återuppförda rampen och den återställda fasaden.

Salongen under restaureringsarbetet.

Montering av tapeter på trälister.

T.h. Ett fragment av en rokokotapet hittades på slottets vind och gav inspiration till mönstret på de nyttillverkade tapeterna.

Gyttorp

– restaurering av ett 1950-talsområde

PÅ HUSETS VILLKOR

ARKITEKTEN Ralph Erskines särpräglade tjänstebostäder för Gyttorps bruk är landets första byggnadsminnesmärkta bostadsområde från efterkrigstiden.

Den framgångsrika restaureringen är resultatet av en process där alla inblandade har haft som mål att bevara den unika arkitekturen och där nyckelorden har varit varsamhet och omsorg om detaljer.

Nora kommuns satsning på restaureringen har inte bara återställt områdets ursprungliga karaktär utan har också bidragit till att höja Gyttorps status som bostadsort.

NYSKAPANDE ARKITEKTUR

Bostadsområdet i Gyttorp uppfördes enligt svensk brukstradition som tjänstebos-

städer åt brukets anställda. För uppdraget anlätades den då nästan okände engelske arkitekten Ralph Erskine.

Området omfattar 125 lägenheter i en blandning av radhus och flerfamiljshus samt en centrumanläggning. Husen fick en för tiden hög standard med genomarbetade planlösningar. Ett kännetecken för området var de färgstarka fasaderna och radhuslängornas välvda tak.

FÖREDÖMLIG RESTAURERING AV MODERNISMEN

Vid mitten av 1970-talet såldes bostadsområdet till Riksbyggen. En ny ägare, fastighetsbolaget Eccere, påbörjade 1989 en med dagens ögon sett hårdhänt rot-renovering. Kök och badrum

revs ut och ersattes med standardinredning. När Eccere 1992 gick i konkurs var 74 av de 125 lägenheterna ombyggda. De övriga lägenheterna var kraftigt förfallna och hotades av rivning.

För att rädda den unika kulturmiljön köpte Nora kommun området 1995. Ett byggnadsvårdsbidrag från länsstyrelsen på tio miljoner gjorde det möjligt att fortsätta restaureringen. Som villkor för bidraget ställdes att hela området efter färdigställandet skulle förklaras som byggnadsminne. Länsstyrelsen hade också krav på att restaureringen skulle ske «i nära samråd med arkitekt Ralph Erskine». Köpet kritiserades starkt, främst av den borgerliga oppositionen, men också av allmänheten. Restaureringen har dock

Fasaden har lyfts fram på hissutbyggnaden.
Det gamla trapphusets ljusinsläpp finns kvar som blindfönster på den nya fasaden.

Erskines egen perspektivskiss över området.

förde förutom omfattande ändringar i planlösningen också ombyggnad och in-
glasning av loftgången. Även om äldreboendet var mycket uppskattat, både av personal och av boende, var antalet lägenheter för litet för att kunna finansiera verksamheten. Äldreboendet lades ner efter bara två år.

Äldreboendet medförde också krav på tillgänglighet. Ett av trapphusen har försetts med hiss. Hissen har placerats som en förlängning av trapphuset och den karaktäristiska fasaden har 'lyfts fram' på hissutbyggnaden. De tidigare ljusinsläppen av glasbetong finns kvar som blindfönster på den nya fasaden.

gradvis höjt bostadsområdets status och bidragit till en positiv samhällsutveckling i Gyttorp.

VARSAMHET OCH OMSORG

Det fanns en gemensam ambition hos alla inblandade att bevara och återställa den unika 1950-talsarkitekturen. Fasaderna har återfått ursprunglig färgsättning och den yttre miljön har rustats enligt Erskines ursprungliga skisser med ombonade uteplatser och gemensamma gräsytor.

Restaureringsarbetena har utförts med material och metoder som användes då husen byggdes. Mycket av originalmaterialet har funnits tillgängligt och Ralph Erskine har också själv medverkat i pro-

jekteringsarbetet med förslag till markplanering och genom att kommentera ombyggnadsskisser.

Vid restaureringen av lägenheterna har man enbart gjort de förändringar som ansetts nödvändiga. Det varsamma förhållningssättet var möjligt genom att byggnadernas ursprungliga funktion inte har ändrats. Detta har medfört att planlösning och exteriör har kunnat bevaras. Kraven på standardhöjning och tillgänglighet har också varit begränsade.

STORA INGREPP I SVÅR BYGGNAD

Stora ingrepp har dock skett i Butikshuset, vars djupa och mörka lägenheter var svåra att hyra ut. Ombyggnaden av dessa lägenheter till äldreboende med-

Den ursprungliga köksinredningen har bevarats i de renoverade köken, men arbets- och diskbänkar har höjts. Snickerierna har målats med linolfärg i ursprungliga kulörer.

Inredningskonsten

'Tjänstemannastil': Wrangelska palatset, entrén.

Nytraditionalism: Gunnebo, tjänstefolksbyggnaden.

'TJÄNSTEMANNASTIL'

Denna stil fyller tjänsterummen och är offentlighetens ansikte. Den ska vara funktionell och uttrycka ett rationellt arbetssätt. I den lösa inredningen ska den uttrycka noggrannhet och även en viss sparsamhet. Men den ska uttrycka kvaliteten i materialval och omsorg i detaljutförandet. De offentliga rummen ska vara inbjudande och välkomnande. I dessa rum spelar byggnadens egen historia en mycket liten roll. Rummet andas alltför ofta könlös torftighet.

Hur behandlar man inredningarna vid renoveringar i dag? Står de i ett medvetet förhållande till byggnadens arkitektur? Innefattar förhållningssättet till restaurering också utformningen av rummen? Ger man dem samma värde som det yttre? Det visar sig att det finns många olika förhållningssätt.

NYTRADITIONALISM

I inredningen vill man uttrycka ett igenkännande. Man vill att besökaren ska känna sig trygg och att förändringarna inte är allt för stora. Först och främst kan det handla om att förtydliga byggnadens egen historia och förstärka upplevelsen av den. Inspirationen till dessa miljöer kan ofta vara ett tillbakablickande till äldre tider, men det kan också finnas ett nytänkande. Det kan vara traditionella former med moderna material och modern tillverkning.

Nypuritanism: Borgholms slottsruin.

Eklekticism: Bolinderska huset.

Nymodernism: Biografen Rival.

NYPURITANISM

Den lösa inredningen ses som moderna tillägg i den ursprungliga miljön och understryker nya material och konstruktioner. Man ser vad som är nytt när det står i kontrast mot det gamla. Oftast är det restaureringsarkitekten själv som har iscensatt dessa rums möbleringar. Genom att renodla form och material vill man framhäva styrkan i det som verkligen är gammalt. Det nya ses snarare som grafiska tecken i miljön än som inredningar. Man kan finna en strävan efter den tidlösa formen.

EKLEKTICISM

I våra högreståndsmiljöer låter man sig inspireras av historiens mångfald. Man söker en frihet i överdåd och okonventionell skönhet. Rikedom på mönster, former och kvaliteter samsas i samma miljö där antikviteter och dagens design spelar på lika villkor. Man tillåter sig en scenografi där historien sammanvävs med nostalgi.

NYMODERNISM

I sin ambition att vara modern igen kan modernismen uppfattas som en nostalgi. Tidstypiska möbler och design från denna tid har återupptagits i produktion – ett slags retrodesign. I restaurerade rum från modernismen blir det problem då ursprungliga 1930-tals- eller 1950-talsmöbler lätt kan blandas ihop med nyproduktion. Det kan därför vara svårt att urskilja vad som är autentiskt i de restaurerade rummen.

I Bellmanshuset på Djurgården ser vi hela skalan av förhållningssätt tillämpade i ett och samma projekt.

Erik Wikerståls glaspartier till Borgholms slottsruin.

Pluralism – ja tack!

ANDERS BODIN, *Arkitekt SAR/MSA, specialist kulturarosfrågor, SFV*

DEN GENOMGÅNG av tio restaureringsprojekt som Konsthögskolans elever nyligen genomfört och som sammanfattas i detta nummer av Kulturvärden måste man nog läsa som en kritik av dagens svenska restaureringspraxis. Läsårets studier var en fortsättning in i nutiden av det föregående årets undersökningar, där grunddragen i den svenska medvetna monumentvården under hundra år avhandlades.

Dagens utsagda doktrin är att varje enskild situation är unik och måste få avgöra förhållningssättet vid en restaurering. Denna pluralism leder alltför ofta till godtycke snarare än till restaurering på byggnadens egna villkor, menar eleverna. Frågan är om det är ideologins (d.v.s. pluralismens) eller praktikens fel.

PLURALISMER

Det finns en pluralism som gäller målen och en pluralism som gäller medlen. Det första man får fråga sig är då: vad är målet med restaureringen av just det här monumentet? Till «byggnadens egna villkor» skulle då räknas byggnadens betydelse, dess skick och dess potential: för användning, som besöksmål, som dokument. Analysen skulle leda till att olika

ytte förhållanden gav olika restaureringsprogram. Är det egentligen inte denna analys vi gör? Eller borde göra, om vi hade lite bättre överblick.

En pluralism som gäller medlen handlar om en praktisk hållning till metoderna. Att ha en bred fördomsfri uppsättning av metoder för att nå målen – det är en balansakt. Ser vi närmre på en väl utförd restaurering, som Andreas Heymowskis av Bellmanshuset på Djurgården i Stockholm (som utförligt presenterades i Kulturvärden 1/2002), finner vi hela skalan från antikvariskt konserverade delar, frilagda äldre lager, tillagda nya lager, dolda delar som restaurerats med äldre teknik, dolda delar som restaurerats med ny teknik, till nytillskott som inte ska synas och nytillskott som ska synas. Ja, vi ser hela arsenalen av förhållningssätt tillämpade i ett och samma projekt, där varje val, i varje delsituation är noga begrundat, för att leda till huvudmålet. Är något annat än pluralism möjlig?

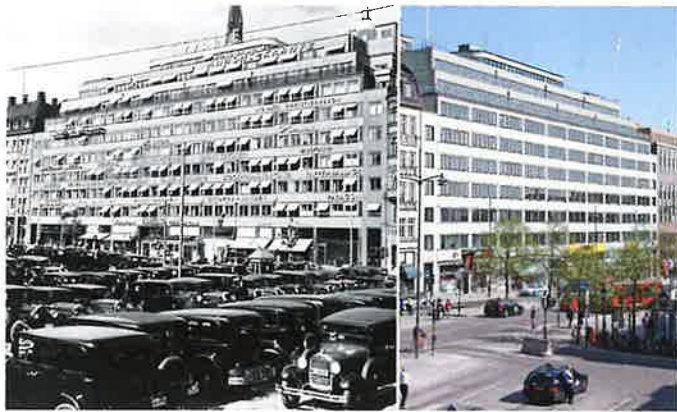
HUR DET GÖRS

All teori är grå, säger Goethe. För till sist beror det på hur det görs. Ibland tycks det som om just restaureringskonsten är extra förföljd av doktriner, charters och

paroller. För till sist, eller först, beror det på hur det gestaltas. Om detta talar vi alldeles för lite. Och ändå bygger vi våra teorier på goda exempel.

Ta Erik Wikerståls glaspartier till Borgholms slottsruin – modernt material i kontrast mot ålderdomligt murverk! Så kan vi läsa det som teori: det nya ska synas och kunna tas bort. Med denna teori skulle det egentligen kunna bli vilket resultat som helst. Genom glasets position till vägglivet, en minimal kontaktyta till murverket och ett speciellt reflexfritt glas, ser vi öppningarna som ännu djupare svalg än förr. Vi får med fönstren de rum som en gång var motivet för att bygga. Till detta kommer en rent sinnlig verkan av de blankt hårda och styva innefattade i eftergivligt bly. De små dubbarna som håller glaset på plats är sinnrikt formade. De syns inte, men vi som sett ritningen vet att de är formade med en Polhems mekaniska passion. (Det hör väl till arkitekturens märkligare värden att allt inte måste synas, bara vi vet att det är rätt gjort därinne i mörkret.)

Så lägger sig fler upplevelser bredvid de historiska dimensionerna. Tankarna går till Sigurd Lewerentz' värld, eller snarare till hans källor och hans poesi i sak. I

Esseltehuset på 1930-talet och i dag.

Fotomontage av Botaniska huset med inskissat magasinstorn.

konsten är verket större än teorin. Och – återigen – det beror på hur det görs. Vi borde tala mycket om detta och om hur vi skapar goda förutsättningar att arbeta på detta utforskande sätt.

Bellmanshuset och Borgholms slottsruin är exempel från 'den högre skolan' och det är väl det vi lägger in i ordet restaurering – en slags ROT-sektorns elitserie. Men utmaningarna finns också i byggnader som inte lika självklart är etablerade monument.

ESSELTEHUSET

Ett av den svenska funktionalismens huvudverk, Esseltehuset mitt emot Stockholms centralstation på Vasagatan, byggdes om ganska ovarsamt under 1970-talet. Interiören blåstes ut, de spröda vita fönstersnickerierna byttes mot klumpiga av mörkbrun aluminium och glas av den mörkaste solreflekterande sorten. Den karaktäristiska sirliga ljusreklamen och markisraderna hade då redan försvunnit. När byggnaden kom under Statens fastighetsverks förvaltning förra året dröjde det inte länge förrän tanken växte fram att byta de tekniskt dåliga fönstren. Och när alla sett fotografierna från husets glansdagar framstod det som fullständigt

självklart att byggnaden till sitt yttre skulle återställas till ursprungligt skick – en restaurering i ordets ursprungliga mening av just återställande. Ljusreklamen som förr annonserade verksamheten ska förstås inte kopieras, men genom att backa tillbaka till formens ursprung – storstadsmässigt lysa upp natten och ge den fina detaljskalan åt de upprepade byggnadsmassorna – kan vi kanske hitta en ny form. Det beror på hur det görs. Alltså: ett självklart och inte alltför svårt och 'ideologiskt rätt' återställande och ett mycket svårt nytt gestaltungsarbete.

BOTANISKA HUSET

Som en fristående länga söder om det väldiga Naturhistoriska riksmuseet norr om Stockholms universitet invigdes 1916 det Botaniska museet. Det skulle hysa verkliga skatter: Linnés lärjungars stora samling torkade växter inhämtade under många års resor runt hela världen. Här fanns både samlingen och dess forskare. Inget har egentligen hänt med byggnaden sedan den uppfördes, utom att arbetsplatserna har blivit otjänliga och den spröda växtsamlingen far alltmer illa. Nu vill staten ge den en säker och skyddad permanent förvaring. I det förslag som nu

är under utredning ska ett magasinstorn uppföras i anslutning till det gamla husets trapphus mot baksidan. Här kan alla teknikkrävande arkiv samlas. Lösningen – ett modernt tillägg som avlastar den gamla byggnaden från all teknik och möjliggör en restaurering på byggnadens egna villkor. Är tillbyggnaden ett nödvändigt ont? Nej! Vi har möjligheten att visa upp – och det kan väl inte vara hädiskt att skriva i en tidskrift som heter Kulturvärden – ett verkligt kulturarv. Att stolt och synligt få visa upp detta världsunika jätteherbarium mitt i Nationalstadsparken bör kunna bli en storartad kulturarvssatsning. Men det är ett krävande gestaltungsarbete där tyvärr inga ideologier kan bistå. Framgången beror på hur det görs.

Det framgår väl att jag inte är lika pessimistisk då det gäller den 'ideologiernas upplösning' som eleverna vid Konsthögskolans restaureringsavdelning är. Den rådande pluralismen håller bra som ideologi. Men alldeles för lite uppmärksamhet har ägnats den utbildning, den förkovran, de urvalsprocesser och de arbetsförhållanden som den ansvarigt gestaltande arkitekten arbetar under. **KV**

Vad är skillnaden mellan restaurering och renovering?

ANDERS BODIN, *Arkitekt SAR/MSA, specialist kulturarvsfrågor, SFV*

Begreppen restaurering och renovering har inga fastlagda definitioner inom byggvärlden. Det är inga juridiska begrepp. Orden betyder olika saker i olika sammanhang och i olika tider. För de flesta betyder renovering mindre åtgärder – upprustning eller uppsnygning. Restaurering däremot används för seriöst genomtänkta och större åtgärder.

Lite hjälp kan vi få ur begreppens språkhistoria. Båda orden har latinskt ursprung. Restaurering kommer från 'att återställa' och renovering från 'att förnya'.

En del begreppsordlistor för byggandet tolkar orden med ordstammarna som grund, så till exempel en ganska ny ordlista från Lunds tekniska högskola (Hanson och Olander). Där kan vi läsa:

Restaurering = återställande av ett objekts skick så att det till utseende och material motsvarar det ursprungliga skicket.

Renovering = återställande till skick som ur funktionssynpunkt är jämförbart med nytt.

Först och främst är det intressant att dessa definitioner utgår från att det i båda fallen är frågan om ett återställande. Restaurering skulle alltså handla om att återställa utseende och material till något ursprungligt, renovering om att återställa funktionen som till ny. Vad 'det ursprungliga skicket' är kan man ju fundera över. Byggnader, för att inte tala om parker, består ju alltid av flera historiska lager - många 'ursprungligheter'. Och varför skulle återställandet begränsas till ursprungligt utseende och material – varför inte ursprunglig verkan eller ursprunglig idé? Och vad menas med 'nytt'?

Det finns många med restaurering och renovering besläktade ord – konservering till exempel. Med konservering tycks vi mena en frysning eller låsning till ett tillstånd. På svenska är konservering alltså

knutet till materialbehandling – stenkonsivering till exempel – men på engelska betyder 'conservation' ungefär det som vi på svenska lägger in i ordet restaurering.

Ett annat besläktat byggbegrepp är underhåll. Samma ordlista som den ovan nämnda ger oss: Underhåll = åtgärder som syftar till att återställa funktionen hos ett förvaltningsobjekt. (Ganska likt renovering alltså: inklusive verbet återställa!) Men begreppet underhåll har en juridisk betydelse som är viktig. En hyresgäst har rätt att kräva att det han hyr underhålls utan att hyran höjs. Många hyresförhandlingar har handlat om att fastighetsägaren menar att han däremot har höjt standarden. Många gamla köksinredningar (som kanske skulle kunna ha restaurerats?) har rivits för att ersättas med 'nytt' för att det ska kunna kallas standardhöjande.

Underhåll borde tydligt definieras som ett «vidmakthållande av egenskaper». (Vilket ibland kan kräva både restaurerings- och renoveringsliknande åtgärder, samt förstås skötsel.)

Kanske är det säkrast att använda ordet 'ombyggnad' för alla åtgärder, både restaurering och renovering, och ibland underhåll. Vi skulle behöva leva med att ombyggnad innefattar en hel skara åtgärder, ofta inom samma objekt och ofta inom samma projekt: justering, reparation, renovering, konservering, restaurering, rekonstruktion, sanering... totalsanering. Begreppen bildar nästan en skala av allt större åtgärder, men begreppen flyter också över varandras gränser, där en del är rubrikord för andra.

Om nu ombyggnad är ett tillräckligt brett begrepp för allt det ovan nämnda, så är den svenska plan- och bygglagens begrepp 'ändring' ännu bredare. Det innefattar ju också förändringar som inte nödvändigtvis behöver resultera i om-

byggnad – ändrad användning till exempel.

Två saker ytterligare kanske behöver nämnas för att belysa hur ordet restaurering används. Den högsta utbildningen i byggnadsvård i Sverige kallar hela ämnet restaurering. Restaurering används alltså som samlingsbeteckning för kunskap om äldre tekniker, arkitekturhistoria, lagstiftning, byggprocesser för ombyggnad och idébildning inom dessa fält. Ordet byggnadsvård, som skolan använder om sig själv, är användbart. Restaurering = högre byggnadsvård, tycks vara skolans definition.

Ett faktum som gör ordet restaurering intressant (och laddat) är dess ideologiska innehåll. Begreppet restaurering är inpyrt av värderingar. Det som var en restaurering 1880 var vandalism 1890. Det som var restaurering 1960 var en hårdhänt ombyggnad 1990. Det finns alltså ett kvalitetsbegrepp inmonterat i själva ordet – ett mycket tidsbundet kvalitetsbegrepp!

Tydligare vore om vi talade i termer av bra restaurering och dålig restaurering – att värderingen kunde ligga utanför själva begreppet restaurering. Kanske kommer vi att hamna där, men historiskt blir begreppet restaurering obegripligt om vi inte tar hänsyn till att det i byggnads-sammanhang från början använts som ett värderande kvalitetskriterium. (En liknande laddning finns i ordet arkitektur – men det gör ju inte saken lättare.)

Efter dessa utvikningar tror jag att vi får leva med ungefär de definitioner som gavs i ingressen.

Renovering = mindre byggnadsvårdsåtgärder.

Restaurering = reflekterade byggnadsvårdsåtgärder.

Borgholm.

Stockholms slott.

FRAMTIDENS BORGHOLM

Borgholms kommun och Statens fastighetsverk har kommit överens om ett nytt tioårigt hyresavtal för Borgholms slott. Det innebär att EU-projektet Framtidens Borgholms slott tar ett rejält kliv framåt. Den nya entréhallen, som är projektets hjärta, började byggas i mars till stor glädje för såväl besökare som de som arbetar med slottet. De kan nu äntligen få flytta till sin riktiga arbetsplats. Ett toppmodernt kök och en unik konsertmiljö för uppemot 15 000 besökare finns också med i visionen.

Det stora EU-projektet Framtidens Borgholms slott drivs av Statens fastighetsverk, Borgholms kommun och Regionförbundet i Kalmar län, och inleddes 2002. Syftet med projektet är att skapa bättre förutsättningar för att möta besöksnäringens växande intresse för slottet.

Den nya entrébyggnaden som nu börjar byggas är hjärtat i framtidens Borgholms slott. Den låga byggnaden som välkomnar utan att störa den klassiska vyn kommer att innehålla såväl lokaler för alla som arbetar på slottet som butik, café och toaletter.

Förutom entrébyggnaden är ett stort antal förbättringar aktuella. Utomhus får borggården, som hyst många världsartister, förbättrad strömförsörjning och den nuvarande parkeringen flyttas till svackan där gamla stenbrottet låg. Då står inte fordonen utsikten mot slottet och den gamla parkeringen kan förvandlas till Ölands största utomhusarena med kapacitet att ta emot över 10 000 besökare.

PRISAD BETONG

Skissernas Museum i Lund har vunnit Betongvaruindustrins arkitekturpris 2006.

Arkitekturpriset, som delades ut av Betongvaruindustrin för nionde gången, är instiftat för främjande av god arkitektur och ska tilldelas arkitekten till ett nyligen uppfört svenskt byggnadsverk där betongelementen bidragit till en hög arkitektonisk klass för byggnadsverket som helhet.

Mellan 2001 och 2005 var Skissernas Museum stängt för den största om- och tillbyggnaden i museets 70-åriga historia. Arkitekt för tillbyggnaden har varit Johan Celsing Arkitektkontor i Stockholm, som vann en arkitekttävling 1999 med förslaget «Vid park». Om- och tillbyggnaden har genomförts av Statens fastighetsverk på uppdrag av Lunds universitet.

Juryn motiverar sitt beslut med att: «Tillbyggnaden anpassar sig på ett skickligt sätt till det befintliga huset och platsens historiska miljö, med byggnader och tillägg från skilda epoker. Betongelementens enkelhet och precision håller hög kvalitet och den arkitektoniska lösningen är baserad på prefabrikation. Fasaden, liksom andra byggnadsdelar, är väl artikulerade».

Skissernas Museum.

Svenska slott och herrgårdar.

SVENSKA SLOTT OCH HERRGÅRDAR

För första gången finns nu ett stort standardverk om svenska slott och herrgårdar samlat i en volym. Fredric Bedoire, som står för bedriften att sammanfatta detta väldiga byggnadsbestånd i en behändig guide- och uppslagsbok, är professor vid Kungl. Konsthögskolans arkitekturskola. Han skriver i förordet: «Slotten och herrgårdarna representerar en betydelsefull del av vår historia genom sin arkitektur och sina byggherrar, arkitekter och konsthantverkare, vilka ofta varit de mest betydelsefulla i sin tid.»

Boken beskriver nära 250 slott och herrgårdar – från stora kungliga slott till små herrgårdar i trä, från medeltiden till 1900-talet och från renässansens kammare på Rydboholm, Gripsholm och Kalmar slott till det nya Jubileumsrummet på Stockholms slott.

Slotten och herrgårdarna presenteras landskapsvis, med en inledande text om landskapets egenart och historia. Boken börjar med en fyllig översikt över slotts- och herrgårdsbyggandets historia i landet, hur form, teknik och funktion har samverkat i ett socialt och ekonomiskt sammanhang. Till varje slott eller herrgård hör en karta med vägbeskrivning, uppgifter om ägare och om det är öppet för allmänheten. Boken är utgiven på Bonniers förlag och finns att köpa i bokhandeln.

Murman arkitekters förslag till sametingsbyggnad i Kiruna.

ALLT LJUS PÅ SLOTTET

Många svenskar har varit engagerade i frågan om att få det kungliga slottet i Stockholm bättre upplyst. Nu är den nya fasadbelysningen på plats. Resultatet har blivit en bra balans mellan konstnärligt utförande, säker och effektiv drift och miljöhänsyn.

Projektet har genomförts av Statens fastighetsverk, Ståthållarämbetet, slottsarkitekt Johan Celsing och elkonsult Lars Alm & Co Elkonsultbyrå AB i samarbete med Stockholms stads trafikkontor.

Slottets gamla fasadbelysning härstammade från 1960-talet. Anläggningen har successivt gått ned i effekt och slottet har upplevts som allt mörkare. De nya strålkastarna ger näst intill dubbel ljusstyrka jämfört med de gamla, men till ungefär halva energimängden. Den minskade energiförbrukningen och den ökade livslängden innebär också minskad miljöpåverkan.

Systemet är flexibelt i så mening att ljusspridning, riktning, antal och placering kan justeras och provas fram för ett gott resultat. Färgen kan beskrivas som neutralt varmvit.

– Slottets nya fasadbelysning framhäver nyanserna i slottets stora byggnads massa och den lyfter fram dekorativa detaljer som tidigare inte synts, säger slottsarkitekt Johan Celsing. Exempel på det är den östra fasaden där flyglarnas gavlar mot Skeppsbron belyses.

Viktigt att poängtera är även att belysningen på slottets norra sida inte är klar. Den färdigställs efter sommaren.

ESSELTEHUSETS FASAD ÅTERSTÄLLS

Statens fastighetsverk har utrett möjligheterna att återskapa Esseltehusets klassiska fasad mot Vasagatan. Ett återställande av byggnadens karaktäristiska fasad med lätta, eleganta fönster och markiser skulle vara fördelaktigt på flera sätt. Det skulle inte bara vara en god ekonomisk investering utan även en arkitektonisk välgärning. De nuvarande fönstren, som är klumpiga anordningar med aluminiumklädda karmar och bågar, kom till vid den genomgripande ombyggnaden på 1970-talet. De har nu fallit för åldersstreck och är färdiga att bytas ut.

– Nya fönster minskar uppvärmningskostnaderna på vintern och kylbehovet på sommaren, säger SFV:s förvaltare Jan Nyberg. Samtidigt gör de att huset återfår sin karaktäristiska fasad. Dessutom skulle vi gärna se fasaden fylld med ljusreklam igen, precis som den var från invigningen 1934 fram till 1980. Det önskemålet delar vi med Stockholms stad, som också vill öka mängden ljusreklam i city för att göra stadsmiljön mer levande.

Esseltehuset, som invigdes 1934, var en hyllning till rationaliseringstanken. Huset samlade en mängd av dåtidens moderna grafiska verksamheter och närmare 2 000 personer arbetade här. Arkitekten Ivar Tengbom hade amerikanska och tyska tryckerikomplex som förebild när han skapade industribyggnaden, både då det gällde utformning, organisation och gestaltning. Stora kontorslandskap, 13 elektriska hissar, avancerad

ventilation och trapporn som liksom dubbelgångade skruvar rymde dubbla trappor, en för kvinnlig och en för manlig personal, var några av innovationerna som skulle bidra till en rationell verksamhet. I dag förknippas många Esseltehuset främst med den överdådiga ljusreklamen som prydde fasaden mot Vasagatan fram till 1980.

UPPVAKNANDE

Förslaget Badjáneapmi av Hans Murman och Helena Andersson, Murman arkitekter, vann arkitektävlingen om ny sametingsbyggnad i Kiruna.

Juryn säger i sin motivering att förslaget Badjáneapmi, 'uppvaknande' på nordsamiska, är en mycket vacker och uttrycksfull byggnad med stora arkitektoniska kvaliteter. Förhoppningen är att byggnaden ska kunna bli ett nytt landmärke och ett internationellt känt besöksmål i Kiruna.

Byggnadens skyddande, omfattande men samtidigt öppna och välkomnande uttryck stämmer väl med programmets önskemål att byggnaden ska uttrycka en samisk identitet och ge en värdig inramning till det samiska parlamentet. Den mot staden riktade byggnaden har ett entréområde med en generöst formad yta, som inbjuder till folkliga aktiviteter och andra evenemang.

År 2004 gav regeringen Statens fastighetsverk uppdraget att bereda frågan att uppföra en byggnad för Sametinget i Sverige.

Under sommaren 2005 utlystes en arkitektävling som vände sig till arkitektkontor i hela EU. Bidragen skulle bland annat uttrycka samisk identitet, vara goda exempel på modernt träbyggande, tillvarata och utveckla tomtens kvaliteter samt vara föredömliga då det gäller energianvändning.

Den nya byggnaden ska bestå av kontorslokaler för myndigheten Sametinget, men också innehålla en plenisal och en offentlig del med bland annat reception, butik och café.

Esseltehuset på 1930-talet.

Det var en gång ...

FÖRBINDELSEGÅNGEN som förenar Södra och Norra Bancohusen i Gamla stan i Stockholm har åter öppnats efter att ha varit avstängd och igensatt i många år. Delar av Statens fastighetsverks huvudkontor flyttade i slutet av april in i delar av Norra Bancohuset och gången, eller snarare den övertäckta gångbron, öppnades för att underlätta samarbetet med kollegorna i det södra huset.

Förbindelsegången är ritad av Stockholms dåvarande stadsarkitekt Carl Christoffer Gjörwell och kom på plats så tidigt som 1818. På 1770-talet hade Riksbanken börjat växa ur sina lokaler i Södra Bancohuset och därför låtit uppföra ett magasin på granntomten i norr. I början av 1800-talet hade även magasinet blivit för litet och Gjörwell fick i uppdrag att rita en tillbyggnad, som stod färdig 1805. Tio år senare var det dags igen; banken

”Kan det vara Ponte dei Sospiri – Suckarnas bro – i Venedig, denna alla förbindelsegångars urmoder, som inspirerade Gjörwell?”

hade vuxit ur kostymen och krävde större lokaler. Ytterligare en våning lades på magasinet efter Gjörwells ritningar och därmed fick det norra Bancohuset sitt nuvarande utseende. De nya lokalerna skulle inte bara rymma magasin utan även kontorslokaler. Växelbanken behövde större utrymme och det var nog därför förbindelsegången kom till. Det var sä-

kert inte helt riskfritt att springa med stora sedelbuntar på gatan ens på den tiden.

Gjörwells första förslag visar en övertäckt bro som vilar på gjutjärnskonsoler. Den slutliga utformningen blev dock anorlunda och de bärande delarna gjordes i trä.

Kan det vara Ponte dei Sospiri – Suckarnas bro – i Venedig som inspirerade Gjörwell? Denna ‘alla förbindelsegångars urmoder’ ritades av Antonio Contino och uppfördes år 1600 för att förbinda Dogepalatset med stadsfängelset. Över bron fördes fångarna i Venedigs stadsfängelse till förhörssrummen i Dogepalatset och ett ovisst öde.

I den nyöppnade förbindelsegången högt över Norra Bancogränd går i dag handläggare på väg till budgetsamtal med generaldirektören och kanhända är det någon som suckar en smula. **KV**